

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ROMANISTIKU
KATEDRA ZA LATINSKI JEZIK I RIMSKU KNJIŽEVNOST

ULOGA VERGILIJA KAO DIDAKTIČARA U ANTICI I
MENTORA U RENESANSI

Završni magistarski rad

Kandidat: Nejra Hoti

Mentor: Izv. prof. dr. Drago Župarić

Sarajevo, septembar 2020.

SAŽETAK

Zlatno doba rimske književnosti je epoha koja je kreirala najproduktivniji književni opus u rimskoj književnosti, a istovremeno je iznjedrila i najveće pjesnike rimske književnosti, koji se u književnim kanonima i danas smatraju modelima i primjerima klasične književnosti. Među njima je zbog svojih funkcija i djela obojenih ideologijom najpoznatiji i najznačajniji Vergilije, čije ćemo funkcije detaljno analizirati u ovom radu, prateći fragmente iz njegovih djela. Dvije ključne Vergilijeve uloge koje ćemo analizirati u prvom dijelu rada su restaurator i didaktičar, dok ćemo u drugom dijelu rada, kroz Danteovo djelo analizirati ulogu mentora, koja istovremeno pokriva više funkcija.

Ključne riječi: Vergilije, zlatno doba, didaktičar, restaurator, renesansa, mentor.

UVOD

Zlatno doba je najplodnija epoha rimske književnosti koja je, osim mnogih veličanstvenih djela, iznjedrila i najveće rimske pisce, koji su u književnom kanonu ostali uzori i modeli potonjim piscima. Osim toga, njihova djela su utjecala i na formiranje književnih vrsta koje je izrodila renesansa, preporodom čovječanstva i stvaranjem kulta univerzalnog genija. Među mnogim pjesnicima zlatnog doba, zbog svog utjecaja i angažiranosti, Vergilije se smatra najvažnijim piscem ovog doba. Njegova književna produkcija količinski nije velika, ali je osebujna i karakteristična po svojoj ideološkoj obojenosti, harmonično uklopljenoj sa poetičnim tonom, otpjevanom u daktilskim heksametrima.

Ovaj rad za cilj ima predstaviti Vergilijevo stvaralaštvo, pojedinačno analizirati njegova tri djela: pastirske pjesme pod nazivom *Bucolica*, ratarske pjesme pod nazivom *Georgica*, te na kraju i prvi nacionalni ep na italskom tlu, nazvan *Aeneis* po junaku i protagonistu.

Rad je podijeljen na više poglavlja i podnaslova. U prvom poglavlju: *August Oktavijan i zlatno doba* ćemo govoriti o liku i djelu prvog rimskog cara, te načinu na koji je utjecao na Vergilija koji je njegovoj propagandi i restauraciji posvetio svoje književno stvaranje. U poglavlju *Vergilije i njegovo stvaralaštvo* ćemo govoriti o Vergilijevom životu, stvaranju, te ukratko o djelima. O djelima ćemo detaljno govoriti u podnaslovima: *Bucolica*, *Georgica* i *Aeneis*. Obzirom na to da se u svim Vergilijevim djelima provlači propaganda i restauracija cara Augusta, u iznad spomenutim poglavljima ćemo detaljno interpretirati svaki odlomak iz navedenih djela, a u kojima pronalazimo ideje koje ideološki podliježu augustovskoj propagandi: slavljenje roda Julijevaca, slavljenje italskog tla, poslušnost i bogobojnost bogovima, te direktno i indirektno proslavljanje cara. Dakle, u prvom dijelu rada ćemo govoriti o Vergilijevim funkcijama didaktičara, koji za cilj ima podučiti čitaoce o slavnoj rimskoj prošlosti i načinu na koji mogu obnoviti opustošeno italsko tlo, dok uživa u pastirskoj idili zbog mira koji mu je omogućio Oktavijan, a zatim i o funkciji pjesnika-restauratora koju dijeli sa carem, koji, s druge strane, tu funkciju obavlja politički. Nadalje, ukratko ćemo analizirati pojedine fragmente iz *Aeneis*, budući da se ona ne smatra didaktikom, ali uz izabrane fragmente i u *Aeneis* možemo posmatrati i analizirati didaktički i restauratorski Vergilijev glas.

Budući da je Vergilije uzor i model mnogim potonjim pjesnicima, ponajviše u renesansi, u posljednjem poglavlju: *Dante Alighieri, Božanstvena komedija i Vergilijeva uloga u renesansi* ćemo govoriti o načinu na koji je Vergilije utjecao na renesansu kao model, te o načinu na koji je utjecao na Dantea Alighierija, kojem je bio uzor. Da bi ga ponovo oživio iz davne antike, Dante Vergiliju daje ulogu svog vodiča i učitelja kroz podzemni svijet – pakao, te kroz čistilište. Svakako, Vergilije je u *Božanstvenoj komediji* učitelj i vodič, ali je, istovremeno i očinska figura, te je simbol mudrosti i ljudskog intelekta, što pokriva funkciju koju obavlja mentor, koji je po prvi put spomenut u Homerovoj *Odiseji*.

Kad je riječ o metodologiji i korištenim metodama koje su pratile izradu rada, možemo reći da je metodologija kvalitativna, te da smo prvenstveno koristili komparativnu i dekriptivnu metodu, popraćene analizom, interpretacijom, sintezom i indukcijom određenih fragmenata iz izvornog korpusa. Nadalje, hipoteza koju smo postavili, a koju ćemo afirmirati u zaključku je sljedeća: Vergilije je u antici i renesansi obavljao funkcije didaktičara, restauratora i mentora. Korpus za rad predstavljaju originalna djela na latinskom i grčkom, uz prevode prva dva dijela *Božanstvene komedije*. Ostatak literature se sastoji od udžbenika, članaka i pregleda. Svi prevodi sa stranih jezika su naši.

1. AUGUST OKTAVIJAN I ZLATNO DOBA RIMSKE KNJIŽEVNOSTI

Nakon urotničke smrti Gaja Julija Cezara, s ciljem da se eliminiše diktator, njegovi napadači nisu imali rezervni politički plan koji bi mogao razriješiti političke krize. Međutim, u svom testamentu, Cezar kao svog nasljednika imenuje svog nećaka, Oktavijana. Nakon povratka iz Makedonije, Oktavijan se zadesio u dvostranoj političkoj igri. Da bi to riješio, pokušao se približiti utjecajnim senatorima i plebsu kao autoritet koji se ne može dovoditi u pitanje jer je beskompromisno označen kao nasljednik. Nakon što je poslije Marša na Rim pridobio senat, sklapa trijumvirat s Markom Antonijem i Markom Emilijem Lepidom, u trajanju od deset godina. Osim raspodjele vlasti, trijumvirat je za cilj imao uklanjanje Cezarovih ubica, što je i učinjeno na dva fronta, u bitki kod Filipa, 42. g. p. n. e., o kojoj nam više govori Ciceron u govoru *Phillipicae*¹, kao i o protivljenju Marku Antoniju. Na jednom frontu je Antonije porazio Kasija, a na drugom, iz drugog pokušaja, Oktavijan Bruta. Poslije toga je bilo mnogo bitki i obračuna s neprijateljima koje je Oktavijan uspješno savladao. Međutim, dolazi vrijeme i za obračun s Markom Antonijem i Kleopatrom, koji su politički pokušali izgraditi rimski orijent. Oktavijan od 34. p. n. e. s Mecenatom, kulturnim rukovodiocem njegove restauracije, pokušava kreirati ideološki aparat koji bi mogao opravdati usvajanje apsolutne moći. Primarna ideja ovakve moći se oslanjala na Oktavijana kao *princepsa*² cijele Italije i Rimskog carstva, a zatim na plodnu zemlju koju valja obnoviti i obrađivati. Za razliku od Antonijevih pokušaja da ustali orijentalne običaje unutar Rimskog carstva, Oktavijan se oslanja na običaje *mos maiorum*³, vraćajući staru, bogobožastnu tradiciju. Do konačnog obračuna dolazi 31. p. n. e. u bitki kod Akcija. U djelu *Res Gestae*, političkom testamentu u kojem je objelodanio svoje bitke i dolazak na vlast, Oktavijan izlaže ideje o *consensus universorum*⁴ i *ius auxilii*⁵, što bi mu omogućilo apsolutnu vlast. 28. p. n. e. Senat mu dodjeljuje titulu *princeps Senatus*⁶, a 27. p. n. e., Senat mu dodjeljuje nadimak Augustus, što bi značilo uzvišeni, ali, također i autoritet,

¹ 14 govora podijeljenih u poglavlja. Invektiva na Marka Antonija. Dostupno na Perseusu: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text.jsp?doc=Perseus:text:1999.02.0011:text=Phil>, sajt posjećen: 7. 4. 2020.

² Prvak.

³ Preci.

⁴ Dogovor o ujedinjenosti, također i apsolutna vlast.

⁵ Zakletva na pomoć, u ovom slučaju pučkih tribuna po Conte: Conte, Gian Biagio (2012) *Letteratura latina: I*, Mondadori, Milano, str. 404.

⁶ Prvak Senata.

posmatrajući riječi *auctoritas*, *auctor* i *augeo*⁷. 23. p. n. e. u svakoj pokrajini Carstva imenuje imperium, u smislu uspostavljanja carstva kao novog režima. Nakon smrti *pontifexa maximusa*⁸, Marka Lepida, Oktavijan preuzima i ovu funkciju, koja će se od 13. p. n. e., pa sve do 376. g. n. e. dodjeljivati svim carevima, nakon čega tu ulogu preuzima papa. U dogovoru sa Senatom, Oktavijan pristaje da Senat ostaje najviši državni organ iz kojeg potječe vlast, princeps je imao mandat, a Senat mogućnost da ga opozove i da izabere novog princepsa. U konačnici, 23. p. n. e., Senat sve ovlasti prepušta Augustu, što zbog bojazni, što zbog poštovanja, tako da je, pored vojskovođe, cara, vrhovnog svećenika, donositelja mira i prosperiteta, 2. g. p. n. e. proglašen i za *pater patrias*.⁹

Iako se u periodizaciji jasno razgraničio period zlatnog doba, od 43. p. n. e., nakon Ciceronove smrti, pa do 17. n. e., do Ovidijeve smrti¹⁰, postojali su problemi oko periodizacije zbog činjenice da August poprima nadimak Augustus tek 27. p. n. e., a Cezarova pogibija se odvila 44. p. n. e., čime je započeo preustroj društva i periodizacije. Pa ipak, kako su 44. i 43. p. n. e. utihnuli Cezar i Ciceron, kao politički i intelektualno-umjetnički vodiči u kasnoj republici, bitno je reći da Vergilije, budući Augustov restaurator i didaktičar, u tom periodu već piše svoje prvo djelo, *Bucolica*, tako da će se i u zlatnom dobu razviti tandem političkog i intelektualnog vodstva. Kako više nema potrebe za govorništvom i oštrim invektivama na političke suparnike i diktatore, nastupa epoha augustovske poezije, ali i cenzure. Između 43. i 31. p. n. e., među piscima vlada period velikog straha. Taj period je obilježen političkim sukobima i osvetama, prolijevanjem krvi i pustošenjem u cijelom Carstvu. Posljedice toga su osjetili i pisci, pa i sam Vergilije kojem je imanje oduzeto, ali mu je i vraćeno. Pjesnici tog perioda, Vergilije, Horacije i Ovidije, u Augustu ne vide samo pobjednika, nego i čovjeka koji će državi vratiti mir, uspostaviti obnovu i donijeti prosperitet. Samim tim je jasna njihova uloga na poetskoj sceni, a njihovo pisanje je, obzirom na cenzuru, svakako moralo biti panegirično, didaktički obojeno, ali i podložno starim rimskim vrlinama, čije je štovanje August uspostavio po običaju predaka. Važno je i reći da je ovaj period obilježen najproduktivnijim i najizuzetnijim književnim stvaranjem tokom rimske književnosti. Napisana remek-djela ovog perioda su mogla parirati i grčkim modelima, a Vergilije, Horacije, Tibul, Propercije i Ovidije su ostali simbol za klasike rimske književnosti. Među bitnim pojavama unutar

⁷ Autoritet, podrška, ugled, vlast; onaj koji vlada, tvorac; uvećati, proširiti, obogatiti.

⁸ Vrhovni svećenik.

⁹ Otac domovine; stari genitiv na -as.

¹⁰ Conte, Gian Biagio (2012), op. cit., str. 409.

književnosti, važno je spomenuti rađanje *poeta vates*¹¹ i angažirane književnosti. Već Lukrecije pokušava anticipirati ideju o pjesniku proroku, kao *maestro istine*¹², ali ova književna figura svoj ideološki oblik poprima tek uz Vergilijevo pisanje. Kako je za ovu figuru važna ideologija, važni su i modeli, tako da Vergilije kreira seosku idilu, Horacije pjeva o zajedništvu građana, moralnim i građanskim temama, a *Vergilije i Horacije su, za razliku od Katula i Lukrecija, smješteni u središte kulturne strukture, što je ujedno i ideologija i sistem moći*.¹³ Stoga, za propagandu se uspostavlja ekvilibrij između jedinstva građana, moralnih načela i obnove tla. Budući da ćemo u ostatku rada govoriti o Vergilijevim ulogama, funkcijama, te i o ulozi pjesnika u rimskom carstvu, važno je znati sljedeće:

*Književni zaokret od neoterika prema klasičnom stilu očituje se s potpunom izrazitošću u stvaranju pisca, koji se više nego ijedan drugi može smatrati ideološkim stjegonošom carstva koje nastaje. To je Publije Vergilije Maron, najproslavljeniji pjesnik carskoga Rima.*¹⁴

Dakle, kad govorimo u ulozi restauratora, didaktičara i voditelja Oktavijanove propagande, važno je objasniti razliku i funkcije ovih termina, a u vezi s temom našeg rada. Didaktika, na grčkom *διδασκαλική τέχνη*, podrazumijeva vještinu poučavanja, a u antičkim grčkim i rimskim djelima se reflektuje kroz književna djela tako da za svrhu ima poduku i obrazovanje čitaoca. Ulogu didaktičara, iako ne pravog, kakav je bio Lukrecije, možemo protumačiti ako kažemo da je svojim književnim stvaranjem širio propagandu cara Augusta Oktavijana, te je, pod tim okriljem, pjevao o veličanstvenoj rimskoj prošlosti, veličanstvenom porijeklu, proslavio rod Julijevaca, kojem pripada i sam car August, te je kroz svoja djela veličao njegova postignuća i trijumfe, pozivajući narod na odanost i obnovu italskog tla. Osim toga, možemo ga pravoznačno nazvati i restauratorom, ali umjetničkog i književnog, dok je drugi dio restauratorskog tandema činio August, kao politički restaurator. Svakako, o Vergilijevim funkcijama ćemo detaljnije govoriti u narednim poglavljima.

¹¹ Pjesnik prorok.

¹² Conte, Gian Biagio (2012), op. cit., str. 414.

¹³ Idem, str. 221.

¹⁴ Tronski, Iosif, Moisevič (1946), *Povijest antičke književnosti*, Lenjingrad, prevod: Kravar, Miroslav (1951), Matica hrvatska, Zagreb, str. 434., dostupno na:

<http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/lib/exe/fetch.php/tronski.pdf>, sajt posjećen: 30. 4. 2020.

2. VERGILIJE I NJEGOVO STVARALAŠTVO

Publije Vergilije Maron, *prvosveštenik rimske poezije i Augustove restauracije*¹⁵ je rođen u pokrajini blizu Mantove 70. godine p. n. e., a umro je 19. godine p. n. e. Živio je i pisao u zlatnom dobu, za vrijeme principata Cezarovog nasljednika Oktavijana Augusta. U tadašnjem sjevernom dijelu Italije su, osim Latina, živjeli i Kelti i Iliri, tako da latinitet Vergilijevo ime ostaje nepouzdan. Svom obrazovanju je od najranije mladosti posvetio mnogo pažnje, tako da je studirao retoriku, medicinu i filozofiju, osobito epikurejsku, te stoičku, koja će imati odjeka u prvom nacionalnom italjskom epu, *Aeneis*. Budući da nije bio osobito talentovan i uspješan u retorici, jako mlad počinje pisati prve pjesme po uzoru na Aleksandrijce i neoterike, čiji je najznačajniji predstavnik Gaj Valerije Katul. U opusu pod nazivom *Appendix Vergiliana* se nalaze pseudo-djela, za koja nije pouzdano da li im je tvorac Vergilije ili su mu samo pripisane.

Kad govorimo o njegovom potvrđenom stvaralaštvu, možemo reći da nije bio osobito plodan pjesnik, budući da je napisao samo tri impozantna i poznata djela: *Bucolica* – *Govedarske/Pastirske pjesme* ili *Eclogae* – *Izabrane pjesme*, *Georgica* – *Ratarske pjesme* i *Aeneis*. Međutim, značajna nam je inovacija koju Vergilije uvodi u deset *Bucolica*, preuzimajući original od Teokrita, maskirajući svoje pastire u prave Rimljane i prikazujući alegorično pastirski život kao idilu daleko od grada i sukoba koji su donijeli građanski ratovi. Svakako, među *Bucolicama* se mogu pronaći i prave pastirske, idilične pjesme o ljubavi između pastira i njihovih voljenih. Već u ovim pjesmama on započinje svoju didaktiku, najavljujući dolazak “novog vijeka” i “božanskog dječaka”, aludirajući na Oktavijana Augusta. Osim u ovoj, didaktički elementi se mogu pronaći i u prvoj i osmoj *Bucolici*. Kad govorimo o didaktičkom epu *Georgica*, možemo spomenuti da je Vergilije inspiraciju pronalazio kod mnogobrojnih grčkih i rimskih pisaca: *Arat*, *Nikandra*, *Aristotel*, *Teofrast*, *Katon*, *Varon*, *Homer*, *Hesiod*, *Apolonije*, *Kalimah*, *te Lukrecije*.¹⁶ Međutim, sam Vergilije tvrdi da njegove ratarske pjesme ponajviše odgovaraju Hesiodovom djelu *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*¹⁷ - *Djela i dani*. Kompozicija ovog epa je raspoređena na četiri knjige:

¹⁵ Budimir, Milan, Flašar, Miron (1978), *Pregled rimske književnosti*, Univerzitet u Beogradu, Naučna knjiga, Beograd, str. 250.

¹⁶ Idem., str. 266.

¹⁷ Hesiod, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* (Hesiod, Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd., 1914.), dostupno na Diogenu:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Greek/data/tlg/0020/tlg002/tlg0020.tlg002.perseus-grc2.xml, sajt posjećen: 6. 2. 2020.

zemljoradnja, vinogradarstvo, stočarstvo i pčelarstvo. Kroz konciznost izraza i eufonično pripovijedanje, Vergilije čitaocima daje raspored praktičnih pouka, uz savjete o obradi zemlje i loze, uzgoju stoke, te pčelarstvu. Usput, opisuje prirodu i život italških seljaka, prateći prirodna znamenja za uspješno obavljanje poslova.

Osim uputa i savjeta italškim seljacima, principijelni didaktički zadatak ovog epa jeste da pozove Italce na povratak na selo iz grada i na obnovu italške zemlje koja je doživjela procvat nakon Oktavijanovog uspostavljanja principata i *pax Romana*.¹⁸ Uz to, Augusta slavi kao božanskog čovjeka, koji je kao *ultor Caesaris*¹⁹ bio moćan i prije pobjede kod Akcija. Augusta, dakle, shvatamo kao restauratora, a Vergilija kao panegiričara i rukovodioca Augustove restauracije. Nakon pastirskih i ratarskih pjesama, Vergilije u 10 000 daktilskih heksametara pjeva prvi italški nacionalni ep pod nazivom *Aeneis*, čija nam etimologija ukazuje na grad Ilij i Julijevsku lozu. Vergilijev principijelni zadatak tokom stvaranja *Aeneis* jeste opjevati i proslaviti Julijevce, čiji je potomak bio sam car August. Budući da su Rimljani na svojevrsan način patili od "grčkog kompleksa", bilo im je neophodno stvaranje nacionalnog epa koji će prikazati njihovo božansko porijeklo i heroja koji je osnovao njihovu lozu. U 12 knjiga, uz konstantne reminescencije na Homera, Vergilije stvara ep o trojanskom junaku Eneji koji je na italško tlo pobjegao iz trojanskog rata, te je tu, uz mukotrpne napore, gonjen Junoninim bijesom, osnovao koloniju, na područje Lacija donio bogove i sagradio visoke rimske zidine:

*Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Laviniaque venit
litora, multum ille et terris iactatus et alto
vi superum saevae memorem Iunonis ob iram;
multa quoque et bello passus, dum conderet urbem,
inferretque deos Latio, genus unde Latinum,
Albanique patres, atque altae moenia Romae.*²⁰

¹⁸ Ili pax Augusta, zlatno doba mira, procvata i restauracije.

¹⁹ Cezarov osvetnik.

²⁰ P. Vergilius Maro, *Aeneis*, I, 1-7, (*P. Vergilius Maro, Aeneis: Virgil, J. B. Greenough, Boston, Ginn and Co., 1881*), dostupno na Diogenu:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0690/phi003/phi0690.phi003.perseus-lat2.xml, sajt posjećen: 10. 2. 2020.

Uz savršenu pjesničku dikciju i heksametar, te izbalansirani odnos helenističke tradicije sa rimskom poviješću, Vergilije u rimsku književnost uvodi simbolična božanstva čija naklonost igra veliku ulogu u epu, uvodi i junake koji imaju svoje individualne crte, te nacionalnog heroja čijim životom po stoičkoj filozofiji upravlja *Fatum*²¹, tako da Eneju možemo smatrati pandanom samom caru Oktavijanu.

²¹ Sudbina.

3. VERGILIJE KAO DIDAKTIČAR I RESTAURATOR U ANTICI

Već od svog prvog djela, Vergilije kreira poeziju koja je prilično ambivalentna i metaforična. Slikajući pastirski život, idile, životinje, uzgoj i brigu o voću i lozi, te pčelarstvo, a na koncu i herojsku rimsku prošlost, Vergilijeva principijelna ideja i namjera jeste da prikaže rimsko plodno tlo, oslika seosku dokolicu koju je omogućio car August, pozove narod da se vrati obnovi tla, te da veliča svoju prošlost i junake koji su osnovali državu, prvenstveno anticipirajući lik Augusta Oktavijana kao glas restauratora, donositelja mira i prosperiteta, te vrhovnog autoriteta kojem su bili podložni svi rimski građani, uvijek mareći za ono što su kod Rimljana *veneratio, puditicio, fortitudo i mos maiorum*.²² U sljedećim poglavljima ćemo analizirati dijelove *Bucolica*, *Georgica* i pojedine fragmente *Aeneis* u kojima Vergilije djeluje kao pastoralni pjesnik, didaktičar, restaurator, *laudator Italiae et pacis Augustae*²³ i prorok. Njegove proročke sposobnosti su višestruke, a možemo ih promatrati kroz prizme političke propagande, religije i poezije.

Iako je Oktavijan znao da je imao apsolutnu kontrolu nad Rimom i njegovim provincijama, ipak nije mogao biti siguran da istu kontrolu ima nad svim svojim podanicima. On je, prvenstveno kao ratnik, znao da su ratnik i vojska koju predvodi najbolji unutar nje sposobni zastrašiti narod i autoritetom mu nametnuti bilo kakvu propagandu, ali to nije garantovalo pozitivno mišljenje podanika. Stoga, Oktavijan shvata da su mu neophodni *vates*,²⁴ pjesnici i panegiričari koji će ga kroz književnost predstaviti kao spasitelja i donositelja mira. Kako god, među mnogim pjesnicima čija su panegirična djela cvjetala zbog uvedene cenzure, Oktavijanovu pažnju privlači Vergilije, koji će obesmrtiti lik i djelo prvog rimskog cara:

U prvom stoljeću nove ere, Rimljani su se mogli hvalisati mnogim pjesnicima, historičarima i pričaocima priča. Jedan je osobito privukao Oktavijanovu pažnju - Publije Vergilije Maron. Vergilije je objavio kolekciju poema, nazvanih Eklogama. U njima je opisao mladog Oktavijana kao heroja koji je pomogao rimskom narodu, osobito farmerima

²² Bogobojznost, stid, hrabrost, običaj predaka.

²³ Hvalitelj Italije i Augustovog mira.

²⁴ Proroci, u smislu pjesnika koji će širiti njegovu propagandu.

*i pastirima. Ekloge su uživale veliki uspjeh i Vergilije je bio pozvan da se pridruži grupi pjesnika i umjetnika koji su trebali, kako je Oktavijan mislio, proslaviti Rim.*²⁵

²⁵ Hollingsworth, Anthony (2017), *A Golden Age*, Vol 19, Issue 9, Dig into history, str. 1., dostupno na Ebsco bazi: <http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=5&sid=55044c59-b436-49e7-95c5-3e35213cd4e6%40sessionmgr4007&bdata=JnNpdGU9ZW9vc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=125826934&db=f5h>, sajt posjećen: 6. 3. 2020.

3. 1. *BUCOLICA/ECLOGAE*

Djelo *Bucolica*, po grčkom *βουκολικός*, ili govedarske pjesme, koje se nazivaju i *Eclogae*, po grčkom *ἐκλογή*, te znače izabrane pjesme, predstavljaju zbirku od deset pjesama koje je Vergilije napisao između 42. i 39. godine p. n. e., a nešto više o njihovom kreiranju i vremenu u kojem su se pisale saznajemo iz sljedećeg članka:

38. p. n. e. Vergilije je napisao prvu kolekciju poema, Eclogae (Odrabrane pjesme). Radnja im je smještena na selo i fokusira se na ljubav i poeziju; one su lijepe, komplikovane i misteriozne. Vergilije je uskoro bio uvučen u Mecenin književni krug, koji je bio bliski savjetnik Oktavijanu - koji će uskoro postati August, prvi rimski car. Rim je bio u finalnoj fazi bijesa i dugog niza građanskih ratova, a ljudi su bili iscrpljeni, depresivni i cinični. Mecena je ohrabrio i podržao mnoge pjesnike, pisce i umjetnike, uključujući Vergilija, čiji su radovi proslavili rimsku duku i snagu njegovih ljudi.²⁶

Među ovim pjesmama ne postoji osobita hronologija, a radnje su im samostalne. Iako model za ove pjesme preuzima od Teokrita, Rimljani ih prevode kao pastirske pjesme. U njima se, doista, pjeva o životu pastira, seoskoj idili, ljubavnim igrarijama pastira i njihovih voljenih, međutim, kod Vergilija se, za razliku od Teokrita, radi o prerušenim pastirima. Kod Teokrita ne pronalazimo nikakve aluzije i metafore, dok Vergilije seosku dokolicu metaforično predstavlja kao odsustvo rata, što će uraditi i u *Georgicama*, predstavljajući obradu tla kao odsustvo rata. Ipak, metafora nije zastupljena u svim *Bucolicama*, a mi ćemo u nastavku rada predstaviti i analizirati pastirske pjesme u kojima smo pronašli aluzije na stoljeće mira, na miran seoski život, na vraćanje zemlje veteranima, te aluzije na samog Augusta. Radi se o prvoj, četvrtoj, osmoj i devetoj *Bucolici*.

Već u svojoj prvoj pastirskoj pjesmi, Vergilije govori o miru i dokolici koje provodi na selu, uživajući ispružen pod hladom velike bukve. Ovdje se prvenstveno aludira na rat tokom kojeg su mnogi veterani izgubili svoje posjede, a "neki mladić" im ih je vratio, što je prva aluzija na Oktavijana. Prva pjesma se može smatrati i autobiografskom, budući da je i Vergiliju imanje bilo oduzeto, nakon čega mu ga je August vratio. Vergilije na

²⁶ Collomia, Charles (2015), *Meet Vergil*, Dig into History, Vol 17, Issue 7, dostupno na Ebsco bazi: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=1&sid=2137750f-9e17-47b5-8f8f-39fc7286ff1b%40pdc-v-sessmgr02&bdata=JnNpdGU9ZWWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=109020785&db=f5h>, sajt posjećen: 4. 3. 2020.

specifičan način koji odgovara pastirskim pjesmama koristi metafore, epitete i personifikacije u vezi sa seoskim životom: biljke, stabla, domaće životinje, te likovi samih pastira. Kroz dijalog Melibeja i Titira, koji je sam Vergilije, pisac želi proslaviti Augusta kao antropomorfnog boga kojem se prinose žrtve:

TEKST NA LATINSKOM

*Namque erit ille mihi semper deus, illius aram
saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
ludere quae vellem calamo permisit agresti.*²⁷

PREVOD

*Naimo, on će meni uvijek biti bog, njegov
oltar će natapati nježno janje iz naših
ovčinjaka. Kako znaš, on je dozvolio da
moja goveda lutaju i da ja sam sviram
ono što želim na seljačkoj svirali.*

Zatim, Titir Melibeju govori da je bio lud što je smatrao da postoji grad sličan Rimu. On Rim posmatra kao grad koji je nadvisio svaki drugi, metaforički pjevajući o tome, uspoređujući udike i čemprese:

TEKST NA LATINSKOM

*Urbem quam dicunt Romam, Meliboeae, putavi
stultus ego huic nostrae similem...
verum haec tantum alias inter caput extulit urbes
quantum lenta solent inter viburna cupressi.*²⁸

PREVOD

*Melibeju, ja mahnit, smatrao sam da je
grad koji zovu Rim sličan ovom našem...
Uistinu, ovaj grad je među drugim
gradovima toliko uzvisio glavu koliko
ju običavaju uzvisiti gipke udike
nad čempresima.*

Nadalje, Melibej pita Titira zbog čega je toliko želio vidjeti Rim:

TEKST NA LATINSKOM

*Et quae tanta fuit Romam tibi causa videndi?*²⁹

PREVOD

I koliki to tebi razlog bijaše da vidiš Rim?

²⁷ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, I, 6-9, (Vergilije, *Bucolica*: Vergil, J. B. Greenough, Boston, Ginn & Co., 1900), dostupno na Diogenu:

https://d.iogen.es/web/fileDisplayver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0690/phi001/phi0690_phi001_perseus-lat2.xml, sajt posjećen: 12. 2. 2020.

²⁸ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, I, 19-22.

²⁹ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, I, 26.

A Titir mu odgovara da je taj razlog sloboda, čime Vergilije aludira na stoljeće mira koje je uspostavljeno nakon što je August pobijedio u bitki kod Akcija, te ugušio pobune i dugi period građanskih ratova. Nadalje, koristeći se seoskim igrarijama i običajima, iako je Titir dugo čekao slobodu, sad ipak uživa u njoj, brijući sijedu bradu i vraćajući se kući desnice pune asa:

TEKST NA LATINSKOM

*Libertas, quae sera tamen respexit inertem,
candidior postquam tondenti barba cadebat,
respexit tamen et longo post tempore venit,
postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
namque - fatebor enim - dum me Galatea tenebat,
nec spes libertatis erat nec cura peculi.
quamvis multa meis exiret victima saeptis
pinguis et ingratae premeretur caseus urbi,
non umquam gravis aere domum mihi dextra redibat.*³⁰

PREVOD

*Sloboda, koja se kasno sjeti i mene
tromog, nakon što je padala bjelja brada
meni koji sam se brijač, ipak se sjeti i
dođe poslije dugog vremena, nakon što
nas je Amarilida imala, a Galatea
ostavila. Naime, govorit ću tako -
dok me Galatea imala, niti je bilo nade
za slobodom niti brige za bogatstvom.
Premda je mnogostruka žrtva izlazila iz
mojih obora, i nezahvalnom gradu se
pritiskao mastan sir, uvijek se mom domu
desnica vraćala teška asima.*

Mladić kojeg Vergilije opisuje u narednim stihovima je August, koji mu je vratio zemlju čim ga je upitao za to. Osim što nam ponovo govori o žrtvama koje se prinose Augustu, te zahvali koju mu Titir duguje, Vergilije pjeva i o obnovi italčkog tla, na što je pozvao August, a o čemu će Vergilije naširoko pjevati u *Georgicama*:

TEKST NA LATINSKOM

*hic illum vidi iuvenem, Meliboeae, quot annis
bis senos cui nostra dies altaria fumant,
hic mihi responsum primus dedit ille petenti:
'pascite ut ante boves, pueri, submittite tauros.'*³¹

PREVOD

*Tamo sam vidio onog mladića, Melibeju,
kojem se naši žrtvenici dime dvanaest
puta u godini, meni koji sam pitao, on
prvi dade odgovor: 'pasite goveda,*

³⁰ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, I, 27- 35.

³¹ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, I, 42-45.

mladići, uzgajajte bikove.”

Vergilije u narednim stihovima slikovito opisuje snažne paradokse: jeleni će pasti na pučini, more će izbacivati ribe na obalu, Parćanin će piti iz Arara, a German iz Tigrisa, i sve to da bi pokazao nemogućnost činjenice da će prestati voljeti Augusta i biti mu odan, te da će, u konačnici, pjevati u njegovu čast:

TEKST NA LATINSKOM

*Ante leves ergo pascentur in aethere cervi
et freta destituent nudos in litore pisces,
ante pererratis amborum finibus exsul
aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim,
quam nostro illius labatur pectore vultus.³²*

PREVOD

*Prije će hitri jeleni pasti na pučini i more
će baciti gole ribe na obalu, prije će
preći granice jedni drugima Parti i
Germani, te će prije Parćanin piti iz
Arara, a German iz Tigrisa nego li će
njegovo lice ispasti iz našeg srca.*

U vrijeme kad je pisao četvrtu pastirsku pjesmu, Rimljani su smatrali da je blizu početak nove epohe, početak zlatnog doba kakvo je vladalo svijetom kad je njime upravljao Saturn. Kako se u isto vrijeme Vergilijevom prijatelju Asiniju Polionu rodio sin, Vergilije svojevrsnim proročanstvom priželjkuje djetetu sudbinu i život koji će usrećiti čitav ljudski rod. Ipak, smatra se i da je ovo aluzija na Augustov dolazak na vlast, a, kako ćemo poslije govoriti, aluzija i na rođenje samog Isusa Krista. Invocirajući religiju i proročanstva, koja su bila jako važna u antičkom svijetu, Vergilije pjeva o proročanstvu koje je označilo početak novog velikog reda, nove velike epohe. Mudro spominjući Saturna, uplićući rimsku religiju i potičući rimsku bogobožnost, Vergilije kao prorok najavljuje prestanak željeznog doba, te uspostavljanje epohe zlatnog doba, koju je započeo božanski dječak. U nastavku ćemo se referirati na Petry Janine, koja je analizirala figuru “božanskog dječaka”. Njegovim dolaskom na vlast, zlatni narod, kao njegovo stado, uzdići će se po svijetu. Stoga, Vergilije moli Lucinu, koju ovdje uobličuje Dijana, kao čuvarica žena na porođaju, da bude naklona, jer se rađa dječak koji će Rim učiniti carstvom:

³² P. Vergilius Maro, *Bucolica*, I, 59-63.

TEKST NA LATINSKOM

*Ultima Cumaei venit iam carminis aetas;
magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.
iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna,
iam nova progenies caelo demittitur alto.
tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
desinet ac toto surget gens aurea mundo,
casta fave Lucina; tuus iam regnat Apollo.*³³

PREVOD

*Došlo je posljednje vrijeme kumejskog
proroštva; veliki red se rađa po drugi
put. Već se vraća nazad Djevica, vraćaju
se Saturnova kraljevstva, i već novi
naraštaj silazi sa visokog neba. Samo,
dječaku koji se rađa, s kojim će željezni
rod nestati i uzdići će se zlatni narod po
cijelom svijetu, čedna Lucino, budi
sklona; tvoj Apolon već vlada.*

Osim proročanstva o božanskom dječaku koje se odnosi na Augusta, neki kritičari smatraju da je ovo aluzija i proročanstvo za dolazak Isusa Krista. Ipak, Vergilije je živio, pisao i umro prije samog Isusovog rođenja. Dolazak božanskog djeteta pojedini interpretiraju i kao skoro rođenje Augustovog sina, a srednjovjekovni teolozi i kritičari Vergiliju pridodaju proročku sposobnost, interpretirajući njegovu četvrtu *Bucolicu* kao proročanstvo o Kristovom rođenju: ‘božanskog dječaka’

Ali, da li je Vergilije znao za Krista? Neki od Danteovih savremenika misle da je mogao znati. U četvrtoj Eklogi, Vergilije anticipira rođenje Božanskog djeteta koje će povratiti Zlatno doba. Vjerovatno je pisao o carevom očekivanom djetetu, ali srednjovjekovni kršćani interpretiraju njegove redove kao nesvjesno predskazanje o Kristu. Zbog njegovog otkrića, srednjovjekovni kršćani su Vergilija ponekad nazivali ‘Maron, Prorok Blagih.’³⁴

Budući da je poznavao rimske religije i kulture poznato da se August smatrao bogom, te da je bio i *princeps maximus*³⁵, u ovim stihovima pronalazimo opis njegove božanske uznesenosti, jer će, kako Vergilije pjeva, živjeti božanskim životom, te će se vidjeti među bogovima. Još jedna bitna stavka koju Vergilije predstavlja u ovom dijelu jeste *mos maiorum*, jedan od principijelnih rimskih kanona kad je u pitanju vođenje života.

³³ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, IV, 4-10.

³⁴ Petry, Janine (2001), *Vergil*, Christian History, Vol 20, Issue 2, str. 1., dostupno na Ebsco bazi: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=1&sid=2b646680-5df4-414f-b938-dfac92bce926%40sessionmgr103&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=4474409&db=asn>, sajt posjećen: 7. 2. 2020.

³⁵ Vrhovni svećenik.

To bi značilo da će Oktavijan vladati po običaju predaka, koji su štovali *veneratio*, *fortitudo*, *pudor*; (bogobožnost, hrabrost, stid) budući da je on sam *posteritas maiorum*.³⁶

TEKST NA LATINSKOM

*ille deum vitam accipiet divisque videbit
permixtos heroas et ipse videbitur illis
pacatumque reget patriis virtutibus orbem.*³⁷

PREVOD

*On će prihvatiti božanski život i vidjet će
heroje ujedinjene s bogovima, i sam će se
vidjeti među njima i po mirnom svijetu će
upravljati po očinskim vrlinama.*

Ponovo pjevajući o "dječaku", Vergilije govori o darovima i štovanju koje će dobiti od ljudi, još jednom u pjevanju koristeći elemente seoskog života. Njegovim dolaskom, životinje će rađati više mladih, bit će plodnije mlijekom, bijesne zvijeri neće strašiti sitne životinje, otrovi i zmije će nestati, a mirisni začim amom će se širiti po svijetu. Naravno, sve ovo aludira na Pax Augusta i autoritet kojim je August doba krvoprolića i građanskih ratova zamijenio stoljećima napretka i mira, tako da se i životinje podvrgavaju njegovoj blagosti i miru koji je donio čak i životinjskom svijetu:

TEKST NA LATINSKOM

*At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu
errantis hederas passim cum baccare tellus
mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
ipsae lacte domum referent distenta capellae
ubera nec magnos metuent armenta leones;
ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
occidet et serpens et fallax herba veneni
occidet; Assyrium vulgo nascetur amomum.*³⁸

PREVOD

*Dječake, prve darove bez štovanja će ti
zemlja sipati: lutajuće bršljane tamo i
ovamo kad ih zemlja vije i past će
kolokasija pomiješana sa umiljatim
akantom. Koze otečene i plodne mlijekom
će se same vraćati kući, a stada se neće
bojati velikih lavova; sama kolijevka će ti
sipati ljupke cvjetove. Nestat će zmije i
varljive otrovne trave; asirski amom će
se rađati po svijetu.*

³⁶ Potomak bogova.

³⁷ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, IV, 15-17.

³⁸ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, IV, 18-25.

Vergilije ponovo u svoju pastirsku pjesmu dodaje mitološke elemente, oslanjajući se na proročanstvo koje je predvidjelo blagostanje koje će uspostaviti August. Stoga, proročice Parke, pandan grčkim Moirama, proriču da će vijekovi mira, prosperiteta i sreće teći nakon Augustovog dolaska:

TEKST NA LATINSKOM

*'Talia saecla' suis dixerunt 'currere' fusis
concordes stabili fatorum numine Parcae.³⁹*

PREVOD

*Takvi vijekovi tecite, rekle su Parke
složne sa svojim čvrstim znamenjem
sudbi.*

Vergilije pjeva o darovima i počastima koje se daju Augustu, o kojima je već govorio, te slika svijet promijenjen Augustovim dolaskom. Vergilije i u ovom dijelu koristi božanstvo, Jupitera, čiji je štićenik August Oktavijan, da bi svom spjevu pridodao božansku, bogobojaznu notu:

TEKST NA LATINSKOM

*Adgredere o magnos - aderit iam tempus - honores,
cara deum suboles, magnum Iovis incrementum.
aspice convexo nutantem pondere mundum,
terrasque tractusque maris caelumque profundum;
aspice, venturo laetantur ut omnia saeclo.⁴⁰*

PREVOD

*Primaj velike počasti, već će doći
vrijeme, o, dragi potomče bogova, veliki
izdanče Jupitera. Pogledaj kako se njiše
svijet iskrivljen težinom, zemlje i morske
prostore i duboko nebo; pogledaj, kako
se sve veseli vijeku koji kani doći.*

Optativnim konjunktivom *maneant* Vergilije moli i priželjkuje da poživi dovoljno dugo da bi mogao opjevati sve Augustove trijumfe, pobjede, sav prosperitet i sreću koju je donio rimskom narodu. I ne samo to, ovime metaforično naznačava da su Augustova postignuća tolika i brojna, da se pita da li će mu sudbina dozvoliti da dovoljno dugo poživi da bi ih sve objedinio i proslavio. Namjera da obesmrta Oktavijana mu je i uspješna: *Zapanjen idejom*

³⁹ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, IV, 46-47.

⁴⁰ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, IV, 48-52.

zbog izjavljivanja da se doba mira i napretka vratilo, Vergilije je napisao mnoge poeme kojima je obesmratio Oktavijana.⁴¹ Nadajući se tome, pjevao je ovako:

TEKST NA LATINSKOM

*O mihi tum longae maneat pars ultima vitae,
spiritus et quantum sat erit tua dicere facta:
non me carminibus vincat nec Thracius Orpheus
nec Linus, huic mater quamvis atque huic pater adsit,
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.*⁴²

PREVOD

*O, neka meni ostane posljednji dio dugog
života, da duha bude u meni da tvoja
djela mogu opjevati; ne bi me u
pjesmama pobijedili ni Orfej Tračanin
niti Linije, kojima su, pomagali, ipak,
ovome majka, onome otac, Orfeju
Kalopeja, a Linu lijepi Apolon.*

U osmoj *Eclogi* dijalog vode Damon i Alfesibej, te se natpjevavaju u stihovima prožetim ljubavnim igrarijama. Ova *Ecloga* je posvećena Vergilijevom prijatelju Asiniju Polionu, međutim, u njoj pronalazimo i aluzije na Augusta. Vergilije i u ovom dijelu postavlja isto pitanje, koje je istovremeno i molitva: da li će poživjeti dovoljno dugo da opjeva sve Augustove pobjede, te da li će uspjeti njegovu glavu ovjenčati pobjedonosnim lovorom, simbolom trijumfa. August je i početak i kraj, i jedino što ravna, upravlja i određuje sudbinu rimskog naroda. Bitno je spomenuti usporedbu sa Sofoklom, jednim od trojice grčkih tragičara, koji je u pisanju vodio računa o štovanju bogova, prinošenju žrtava, što je zasnovano na moralnom severitetu i bogobožnosti prema bogovima kao jedinom autoritetu u ovozemaljskom životu:

TEKST NA LATINSKOM

*Tu mihi seu magni superas iam saxa Timauis,
siue oram Illyrici legis aequoris, en erit umquam
ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
sola Sophocleo tua carmina digna coturno?
A te principium; tibi desinet: accipe iussis*

PREVOD

*O ti, što meni sada obilaziš hridi velikog
Timava ili jedriš uz obalu ilirskog mora,
hoće li ikad doći dan u kojem će meni biti
dozvoljeno opjevati tvoja djela? Ili, hoće
li doći dan, kad će meni biti dozvoljeno
preko cijelog svijeta nositi tvoje pjesme*

⁴¹ Hollingsworth, Anthony (2017), op. cit., str. 22.

⁴² P. Vergilius Maro, *Bucolica*, IV, 53-57.

*carmina coepta tuis, atque hanc sine tempora circum
inter uictricis hederam tibi serpere laurus.*⁴³

*dostojne samog Sofoklovog koturna?
Od tebe je početak, tebi je kraj; prihvati
pjesme započete po tvojim naredbama,
ali dopusti i ovom bršljanu da ti se svije
na čelu među pobjedonosnim lovorom.*

Sofoklovu naklonost i bogobožnost bogovima pronalazimo u sljedećim stihovima:

TEKST NA GRČKOM

*μή νυν προσεύχου μηδέν· ὡς πεπρωμένης
οὐκ ἔστι θνητοῖς συμφορᾶς ἀπολλαγή.*⁴⁴

PREVOD

*Sad se ne moli ni za šta; smrtnom čovjeku
nije uteći neizbježnoj sudbini.*

U devetoj pastirskoj pjesmi dijalog vode Likida i Meris, koji je sam Vergilije. Ponovo se vraća motiv vraćanja zemlje veteranima. Kao Cezarovog nasljednika, Vergilije Augusta predstavlja kao "Cezarovu zvijezdu", Cezarovog nasljednika i osvjetnika, koja će, ponovno koristeći elemente seoske idile, omogućiti obnovu italskog tla. Sijanjem "Cezarove zvijezde", tlo i usjevi će ponovo postati rodni:

TEKST NA LATINSKOM

*Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
Ecce Dionaei processit Caesaris astrum,
astrum quo segetes gauderent frugibus et quo
duceret apricis in collibus uua colorem.
Inserere, Daphni, puros: carpent tua poma nepotes.*⁴⁵

PREVOD

*Dafnise, što motriš rađanje starih
zvijezda? Evo, zasijala se Cezarova
zvijezda, Dioninog potomka, zbog koje će
se njive obradovati usjevima i zbog koje
će loza dovesti boju na sunčane
brežuljke.*

⁴³ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, VIII, 6-13.

⁴⁴ Sophocles, *Ἀντιγόνη*, VI, 1337-1338, (Francis Storr, London; New York, William Heinemann Ltd.; The Macmillan Company, 1912) dostupno na Diogenu: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Greek/data/tlg0011/tlg002/tlg0011.tlg002.perseus-grc2.xml, sajt posjećen: 10. 2. 2020.

⁴⁵ P. Vergilius Maro, *Bucolica*, IX, 46-50.

Da sumiramo, važno je reći da je Vergilije bio mudar pjesnik i znao je da tradiciju antičkog života mora privezati ovoj sadašnjoj, ako je želio da Rimljani razumiju da je sudbina predodredila Oktavijana da bude njihov vođa. Mitologija je bila jedan način da se to učini, a Saturn i Lacij su bili savršene poveznice. Mit kaže da je Jupiter, pandan Zeusu u grčkoj mitologiji, porazio oca Saturna da bi postao kralj bogova. Mit, također, kaže, da je Saturn tad odletio do Lacija, što je antičko ime zemlje u kojoj je smješten Rim. Tamo je sakupio sve ljude, dao im je zakone, naučio ih je da budu pastiri i zemljoradnici i blagoslovio ih je napretkom. Prema tradiciji, Saturn, pandan grčkom Kronu, je prvi donio zlatno doba na zemlju gdje će Rimljani biti smješteni. Stoga, uz konstantne reminiscencije na prošlost i kapitalnu trijadu rimske religije Saturn-Kvirin-Jupiter, Vergilije postiže to da Rimljane potakne da budu bogobožni, te da novog vladara, koji nastavlja Saturnov zlatni vijek štiju kao boga i priklone se njegovim uredbama. Jupitera, osim kao vrhovno božanstvo, valja štovati i zbog njegove hrabrosti da oca svrgne s prijestola, te da vrati život braći i sestrama, natjeravši oca da ih ispljune iz utrobe, što svakako asocira na jednu od principijelnih vrlina koje August uvodi svojim principatom: *fortitudo*⁴⁶. Pastirske pjesme koje je Vergilije pisao su metamorfne Teokritove *Idile*, u koje smješta Rimljane kao pastire, koji dokolicu i mir duguju Augustu koji im je donio mir, prekinuo duga krvoprolića, a veteranima je vratio zemlju. Već u prvom djelu Vergilije započinje svoju didaktiku, koja će vrhunac dostići u *Georgicama*. Iako su ovo prvenstveno pjesme koje slikaju život pastira, u njima je moguće pronaći elemente koji aludiraju na novi društveno-politički ustroj koji je zahtijevao i nametao da bude proslavljen. Vergilije to potajno i tiho čini u pastirskim pjesmama, kao restaurator, više nego kao didaktičar, uz pjevanje o seljacima, pastirima, pa i biljkama i životinjama koje ponovo cvatu, pare se, bezbrižne i sigurne od napada strašnih zvijeri. A za sve to je zaslužan August.

⁴⁶ Hrabrost.

3. 2. GEORGICA

Između 39. i 29. godine p. n. e., Vergilije piše svoje drugo djelo na nagovor svog pokrovitelja, Mecene, kojem je i posvetio ep *Georgica*:

TEKST NA LATINSKOM

*tuque ades inceptumque una decurre laborem,
o decus, o famae merito pars maxima nostrae,
Maecenas, pelagoque uolans da uela patenti.*⁴⁷

PREVOD

*I ti dođi, Meceno, prati sa mnom započeti
posao, o diko, o, najveći dijelu naše
slave, po zasluži, jedri po širokom moru.*

TEKST NA LATINSKOM

*interea Dryadum siluas saltusque sequamur
intactos, tua, Maecenas, haud mollia iussa.*⁴⁸

PREVOD

*U međuvremenu, slijedimo drijadske šume
i netaknute gajeve, Mecenatu, na tvoju
tešku zapovijed.*

Vergilije piše svoje drugo djelo, didaktički spjev, inspirisan i skrojen prema Hesiodovom epu *Djela i dani*. Vergilijev spjev je napisan u daktilskom heksametru i čine ga četiri knjige. Prva knjiga predstavlja jedinstvo sadržaja i govori o zemljoradnji. Druga knjiga je posvećena Lukreciju i govori o vinogradarstvu. U trećoj knjizi, protkanoj realizmom i idilom, govori se o životinjama, a u posljednjoj knjizi o monarhičkom idealu i pčelarstvu. Svakako, centralna tema ovog didaktičkog epa jeste pozivanje naroda da se vrati na svoja imanja i da obnavlja italsko tlo u svakom aspektu seoskog života, kako su i raspoređene knjige *Georgica*: kroz zemljoradnju, vinogradarstvo, brigu o životinjama, te kroz pčelarstvo. Kao Augustov restaurator i propovjednik mira koji je on donio, Italcima daje upute i savjete kako da obnove zemlju uprljanu krvlju građanskih ratova i nemira unutar velike rimske države, te kako da uživaju plodove svog rada koje im obnovljeno tlo pruža, sad kad ga je u miru i spokoju moguće obrađivati i uzgajati stoku na istom, a iz odbradbe teme izrastaju mnogobrojne "digresije"; u njima je usredotočena ideološka

⁴⁷ P. Vergilius Maro, *Georgica*, I, 39-41, (*P. Vergilius Maro, Georgica: Vergil, J. B. Greenough, Boston, Ginn & Co., 1900*), dostupno na Diogenu: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0690/phi002/phi0690.phi002.perseus-lat2.xml, sajt posjećen: 13. 2. 2020.

⁴⁸ P. Vergilius Maro, *Georgica*, III, 40-41.

strana Georgika.⁴⁹ Idilični opisi poljodjelskoga života dobivaju politički završetak u obilnim pohvalama, kojima se obasipa Oktavijan. Među ovim pjesmama postoji osobita hronologija, a sve četiri knjige su povezane i ujedinjene uravnoteženom kompozicijom, uputama i savjetima. Pa iako nam se na prvi pogled čini da se radi o jednostavnom didaktičkom epu čija je sadržina jasna i denotativna, *svaki odjeljak ove knjige hvali mir i odbija rat*⁵⁰, budući da se poslovi na selu smatraju odsustvom rata. Prvih 38 godina Vergilijevog života, Italija je bila zahvaćena građanskim ratovima, dok su farme i seoska imanja bila napuštena, zanemarena i često pustošena dok su se vlasnici imanja borili u bitkama, a *pišući detaljno o teškoćama i nagradama poljoprivrede, Vergilije se nadao da će od italijanskih farmera napraviti heroje*.⁵¹ Stoga, *Vergilije je kreirao subkod, gdje je poljoprivreda definisana kao odsustvo rata*.⁵² Kako ovo djelo nema protagoniste i događaje koji ih prate, govorit ćemo o dijelovima u kojima Vergilije uspješno sprovodi svoju propagandu kao Augustov glas i restaurator. Analizirat ćemo fragmente u kojima pjeva o veličini rimske države, rimskog naroda, ulozi bogova, pa na koncu, o samom Augustu, koji je pokretač i krajnje božanstvo ovog djela.

Prvu knjigu Vergilije počinje sažetkom cijelog djela, uz molitve zemljoradničkim božanstvima. Kao model za ovo pisanje uzima Varona, ali ga ne prati u najvažnijim crtama. Nadalje, po Hesiodovom modelu, govori o slijedu doba i o Jupiterovoj vezi sa zlatnim dobom. Kako seoski napor i trud uništava oluja, važno je istaknuti ulogu truda i zalaganja, u ovom slučaju, za obradu zemlje. Krajem prve knjige, Vergilije pjeva o ubistvu Gaja Julija Cezara i Oktavijanu kao jedinoj nadi za spas. Kako smo već rekli, Vergilije se za pisanje prve knjige *Georgica* služio raznim izvorima, a najvjerojatnije, ponajviše odgovaraju Hesiodovom epu *Djela i dani*. Prva knjiga, ili, jedinstvo sadržaja, obuhvata zemljoradnju. Vergilije italskom narodu daje savjete o obradi njive u proljeće, opis prirode i života seoskog čovjeka koji se bavi zemljoradnjom, kalendarski prikaz uz upute kad je najbolje raditi određene poslove: orati, saditi, đubriti i navodnjavati, a također prikazuje i astronomska znamenja za pogodnosti i opasnosti, uz praćenje zodijaka i godišnje kretanje

⁴⁹ Tronski, Iosif, Moisevič (1946), op. cit., str 441.

⁵⁰ Collomia, Charles (2015), op. cit., str. 1.

⁵¹ Means, Richard (2017), *Virgil*, MasterFILE Premier, str. 2., dostupno na Ebsco bazi: <http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=7&sid=a9923e7b-d35e-45b2-9f4e-fa0039a8f0b4%40sessionmgr4007&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbnG12ZQ%3d%3d#AN=19632681&db=f5h>, sajt posjećen: 2. 2. 2020.

⁵² Wiik, Matti (2011), *Some Reflections on the Poetic I in Vergil's Georgics*, University of Bergen, str. 125., dostupno na Ebsco bazi: <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=10&sid=a9923e7b-d35e-45b2-9f4e-fa0039a8f0b4%40sessionmgr4007>, sajt posjećen: 6. 3. 2020.

sunca. Naposljetku, prikazuje dan i noć na selu, te život farmera između odmora i rada, koji je neophodan za održavanje civilizacije, budući da iz rada, prema Vergiliju, nastaje snalažljivost, a tako se stvaraju instrumenti koji pomažu čovjeku, a koji mogu savladati prirodu. Kroz konciznost i jednostavnost izraza te eufoniju unutar daktilskog heksametra, te kroz savjete za zemljoradnju koje su, prema *Wikku*⁵³ subkod za odsustvo rata, Vergilije na scenu obnove tla uvodi Augusta već u prvoj knjizi *Georgica*, o čemu ćemo govoriti u nastavku, kao i o Vergilijevoj ulozi didaktičara i restauratora. Već početkom prve knjige, Vergilije se obraća Cezaru. Ambivalentno je kojem od Cezara se obraća: Gaju Juliju Cezaru, ili njegovom osvetniku, Augustu Oktavijanu. Međutim, budući da se radi o djelu koje je prožeto Oktavijanovom propagandom obnove tla i slavljenje njegovog principata koji je Rimljane lišio krvavih sukoba i nemira, u ovom slučaju prihvatamo ideju da se radi o Oktavijanu. Vergilije prejudicira da će on nastanjivati nebo među bogovima, odajući mu izvanrednu počast koja može nadmašiti smrtni ljudski rod. Nadalje, razmatra ga kao boga zemlje, neba i mora, kojemu će glava biti opasana mrčikom, što je simbol besmrtnosti, izabranosti, a u antici su njom glavu krunisali hrabrim vojskovođama koji su donosili mir, što je Oktavijan i činio. Naposljetku, Vergilije kao *vates*⁵⁴ predviđa da će Oktavijan doživjeti i apoteozu, baš kako je Ovidije predvidio za Gaja Julija Cezara:

TEKST NA LATINSKOM

*tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum
concilia incertum est, urbisne inuisere, Caesar,
terrarumque uelis curam, et te maximus orbis
auctorem frugum tempestatumque potentem
accipiat cingens materna tempora myrto;
an deus immensi uenias maris ac tua nautae
numina sola colant, tibi seruiat ultima Thule,
teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;
anne nouum tardis sidus te mensibus addas,
qua locus Erigonen inter Chelasque sequentis
panditur (ipse tibi iam brachia contrahit ardens*

PREVOD

*Ti, Cezare, za kojeg je nesigurno koji
božanski zbor kaniš naseljavati, ili želiš
li promatrati grad, i brinuti se za zemlje,
da li će te golemi svijet prihvatiti kao
moćnog tvorca plodova i oluja,
opasavajući te materinskom mrčikom;
Ili ćeš se pojaviti kao bog beskrajnog
mora, a mornari će sama tvoja znamenja
štovati, i posljednja Tula će ti služiti i
tebe kao zeta će Tetije obdariti svim
valovima; ili ćeš se pridružiti*

⁵³ Idem.

⁵⁴ Prorok; ovdje kao pjesnik-prorok, u smislu poezije i propagande, lišeno religijskog smisla.

*Scorpius et caeli iusta plus parte reliquit);*⁵⁵

*tromim mjesecima ti kao nova zvijezda,
kod Erigona koji je mjesto otvorio
slijedećim kliještima (tebi je plamteći
Škorpion već štikaljke skupio i ostavlja
ti veći dio neba nego što trebaš);*

U sljedećem dijelu Vergilije metaforično negira da će Oktavijan biti kralj Tartara, bog podzemlja, te time čitaocima daje do znanja koliko je Oktavijanov poduhvat, a samim tim i svako djelo učinjeno za Rimljane plemenito. Zatim, traži od njega da mu da hrabrost u pothvatu da opjeva mir koji je donio ljudima na selu, da seljacima bude naklon, te da se sprema odgovoriti na funkciju na kojoj se nalazi, ispunjavajući zavjete prema ljudima i prema bogovima:

TEKST NA LATINSKOM

*quidquid eris (nam te nec sperant Tartara regem,
nec tibi regnandi ueniat tam dira cupido,
quamuis Elysios miretur Graecia campos
nec repetita sequi curet Proserpina matrem),
da facilem cursum atque audacibus adnue coeptis,
ignarosque uiae mecum miseratus agrestis
ingredere et uotis iam nunc adsuesce uocari.*⁵⁶

PREVOD

*Štogod da ćeš biti (naime, tebe kao kralja
ne iščekuje Tartar, niti tebi dolazi tebi
nemila želja zbog kraljevanja, premda se
Grci dive elizejskim poljima, a
Proserpina koju majka opet traži se ne
brine da je slijedi), daj mi lak hod ali
pomozi smjelim pothvatima, smiluj se
nevještim seljacima na putu, i navikavaj
se biti pozvan zbog zavjeta.*

Kako smo već rekli, Vergilije mudro i vrlo često u svoje spjevove upliće bogove i njihove odluke kao neopozive i apsolutno važeće u svim aspektima rimskog života. Osim toga, u sljedećem dijelu je primijetna jedna ideja: da Vergilije priziva Jupitera ne samo zbog toga jer je božanstvo, nego zato da bi čitaocima dao do znanja da Jupiter šalje pozitivna znamenja za Augustov pothvat, pjevajući o prošlosti, životu prije Jupitera, u kojem nije bilo dozvoljeno obrađivati zemlju:

⁵⁵ P. Vergilius Maro, *Georgica*, I, 24-35.

⁵⁶ P. Vergilius Maro, *Georgica*, I, 36-42.

TEKST NA LATINSKOM

*ante Iouem nulli subigebant arua coloni:
ne signare quidem aut partiri limite campum.*⁵⁷

PREVOD

*Prije Jupitera oranice nisu krotili nijedni
seljaci: uistinu, nije bilo dozvoljeno da se
polje dijeli granicom.*

Sljedeći dio je specifičan zbog paradoksa koji Vergilije slika: ratari će, prilikom obnove zemlje, pronaći ostatke prethodnog doba rimske države: pronaći će staro, hrđavo oružje i kosti mrtvih ljudi. Ovo je, ne samo kontrast između dvije epohe, nego je, također, pokazatelj onoga što je August donio Rimu: mir, spokoj i priliku da slobodno obrađuju zemlju. Nadalje, invokacijom bogova, Romula i Veste, Vergilije moli da dječaku, Oktavijanu, budu nakloni u njegovom pokušaju da spasi krvlju natopljenu zemlju, kako kaže, zbog *Laomedonove*⁵⁸ izdaje. Pa ipak, Oktavijan je Rimljanima toliko vrijedan da im i samo nebo zavidi na njemu:

TEKST NA LATINSKOM

*scilicet et tempus ueniet, cum finibus illis
agricola incuruo terram molitus aratro
exesa inueniet scabra robigine pila,
aut grauibus rastris galeas pulsabit inanis
grandiaque effossis mirabitur ossa sepulcris.
di patrii Indigetes et Romule Vestaque mater,
quae Tuscum Tiberim et Romana Palatia seruas,
hunc saltem euerso iuuenem succurrere saeclo
ne prohibete. satis iam pridem sanguine nostro
Laomedonteaе luimus periuria Troiaе;
iam pridem nobis caeli te regia, Caesar,
inuidet atque hominum queritur curare triumphos.*⁵⁹

PREVOD

*Naravno, doći će vrijeme, kad će ratar do
onih krajeva nastojati zemlju orati
krivudavim plugom, pronaći će koplja
izjedena od hrapave hrđe, ili
udarati teškom motkom od prazne kacige,
te će se čuditi velikim kostima nakon što
raskopa grobove. Očinski bogovi i
Romule i majko Vesto, koja služiš
etrurski Tibar i rimski Palatin, ne branite
da ovaj mladić napokon spasi doba koje
je skoro propalo.
Već smo prolili dovoljno naše krvi zbog*

⁵⁷ P. Vergilius Maro, *Georgica*, I, 125-126.

⁵⁸ Kralj koji je izgradio zidine Troje, Ilijev sin, Prijamov otac. Budući da se Rimljani smatraju potomcima Grca, te nasljednicima njihove kulture, odatle ideja da i Rimljani pate zbog njegovog krivokletstva, budući da je uvrijedio Zeusa, te da ostale bogove koji su mu pomogli pri izgradnji Troje nije darovao, zbog čega je bio kažnjen.

⁵⁹ P. Vergilius Maro, *Georgica*, I, 494-504.

*krivokletstva Laomedenove Troje; Već
nam dugo na tebi zavidi nebesko
kraljevstvo, Cezare, i traži
se da se brineš za ljudske trijumfe.*

Kako je već i poznato, Oktavijan je *ultor Caesaris*⁶⁰, kako ga naziva i *Horacije*⁶¹. Nadalje, Vergilije nam govori da Oktavijanovim stupanjem na vlast dolazi kraj bezbožnim stoljećima i ljudima, što nanovo aludira na njegovu hrabrost i plemenitost:

TEKST NA LATINSKOM

*ille etiam extincto miseratus Caesare Romam,
cum caput obscura nitidum ferrugine textit
impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.*⁶²

PREVOD

*On, pak, žaleći Rim, nakon što je Cezar
bio ubijen, kad svijetlu glavu prekri
tamna magla, bezbožna stoljeća se
pobojaše vječne noći.*

U drugoj knjizi *Georgica*, simbolično nazvanoj ‘‘dug Lukreciju’’, koji je jedini prije njega pisao ozbiljnu poeziju u heksametrima, Vergilije pjeva o vinogradarstvu. ‘‘Dug Lukreciju’’ se prvenstveno odnosi na didaktički ep, koji su oba autora pisala, a ponajviše na epizodu kozmičkog proljeća, koja se pojavljuje i kod Lukrecija i kod Vergilija. Svakako, jedna od dominantnih tema u ovoj knjizi jeste restauracija starorimske religioznosti i italske zemljoradnje, gdje je August, moćan i prije pobjede kod Akcija, prikazan kao restaurator mira i zemljoradnje. U ovom dijelu vidimo da Mecenat Vergilija smatra pjesničkim rukovodiocem Augustove restauracije, budući da je na Mecenin nagovor i napisano ovo djelo. Pjeva se o vremenu o kojem se sadi loza, načinu na koji se brine o njoj i drveću. Naizgled monotone epizode Vergilije uveseljava razigranim epizodama, te pjeva i o Bakhu, koji je pandan grčkom Dionisu, bogu zemlje, tla, plodnosti, vina i rastinja. Rast loze Vergilije uspoređuje s odrastanjem djeteta: dok je maleno, o njemu se više brine. Međutim, kad loza poraste, u vinograd ulaze razne životinje i štete joj, što predstavlja i

⁶⁰ Cezarov osvetnik.

⁶¹ Q. Horatius Flaccus, *Carmina*, I, 2., (*Horace, Odes and Epodes*, Paul Shorey and Gordon J. Laing, Chicago, Benj. H. Sanborn Co. 1919), dostupno na Diogenu: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0893/phi001/phi0893.phi001.perseus-lat2.xml, sajt posjećen: 25. 4. 2020.

⁶² P. Vergilius Maro, *Georgica*, I, 466-468.

sudbinu čovjeka. U ovoj knjizi se nalazi dio *Laus Italiae*, Pohvala Italiji, s ciljem da se proslavi italsko tlo. U nastavku ćemo, kao i u prethodnom dijelu, govoriti o Vergilijevoj ulozi Augustovog restauratora, te ćemo protumačiti dijelove u kojima takve aluzije možemo pronaći. Dominantna crta druge knjige uključuje zemljoradnju kao ljudsko oruđe za borbu protiv neprijateljski nastrojenog svijeta. Osim toga, govori se i o Saturnu i Jupiteru, koje Vergilije često spominje u svrhu svoje propagande. Saturn je, osim vrhovnog boga u predolimpijskom vremenu i donositelja zlatnog doba, bio i bog plodnosti i zemljoradnje, što je važno spomenuti kad govorimo o ratarskim pjesamama. Vergilijevo pjevanje u drugoj knjizi obuhvata vinovu lozu, ali i sve ostale voćke, plodove i drveće. Uz alegorijsko prikazivanje loza kojima štete životinje, govori i o žrtvovanju koza bogu Bakhu. Poenta ove knjige jeste prikaz kontrasta između seoskog života i iskvarenosti grada i ljudi u njemu.

Poznato je da su Rimljani bili hrabri i neustrašivi vojnici, koji su u antici imali najveće carstvo. Međutim, pored svih koje Vergilije spominje u narednom dijelu, Oktavijana opisuje kao najvećeg i najhrabrijeg, koji se, dok Vergilije piše ep, uspješno bori s Indima. Kako je ovaj narod bio naviknut na zlo i bezbožne ljude, te sukobe, Vergilije nam, nanovo, govori o Oktavijanovoj snazi koja je promijenila dotada poznati sistem, a, naposljetku je donijela mir Rimljanima:

TEKST NA LATINSKOM

*haec genus acre uirum, Marsos pubemque Sabellam
adsuetumque malo Ligurem Volscosque uerutos
extulit, haec Decios Marios magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello et te, maxime Caesar,
qui nunc extremis Asiae iam uictor in oris
imbellem auertis Romanis arcibus Indum.*⁶³

PREVOD

*Ova zemlja je žestoki rod muškaraca
uzdigla, Marse i mladež sabelsku i
ligurski rod naviknut na zlo i
kopljonosne Volščane i Decije Marije
i velike Kamile i Scipione, izdržljive
u ratu i tebe, najviši Cezare, koji već
sad kao pobjednik na krajnjim obalama
Azije odbijaš nejunački rod Inda od
rimskih kula.*

⁶³ P. Vergilius Maro, *Georgica*, II, 167-172.

Otkako je Oktavijan uspostavio principat i došao na vlast, kako smo više puta rekli, u rimskoj državi je nastupio mir. Stoga, Vergilije u narednom dijelu pjeva o odsustvu opasnih životinja, varljivih trava, aludirajući na to da u rimskoj državi više nema mjesta za ljude koji nose osobine opisanih životinja:

TEKST NA LATINSKOM

*at rabidae tigres absunt et saeua leonum
semina, nec miseros fallunt aconita legentis,
nec rapit immensos orbis per humum neque tanto
squameus in spiram tractu se colligit anguis.*⁶⁴

PREVOD

*Nema bijesnih tigrova niti divljeg
lavovskog sjemena, i trave ne zavaravaju
jadnike koji ih beru, a zmija ne grabi
goleme krajeve preko zemlje niti savija
krljušti motajući se u klupko.*

Iako je poznato da su Rimljani nasljednici i potomci grčke kulture i grčkog naroda, ipak se smatra da nisu dosegli stepen kulturnog razvoja kao Grci, što vidimo i u sljedećem dijelu jer ih Vergilije naziva auzonskim seljacima koji se zabavljaju prostim stihovima i igrarijama, što je grčki naziv za Rimljane. Pa opet, istovremeno rimskom narodu pridodaje veličanstvenu notu, aludirajući na to da su oni trojanski potomci, potomci Eneje koji je trojansku krv prenio na italsko tlo:

TEKST NA LATINSKOM

*nec non Ausonii, Troia gens missa, coloni
uersibus incomptis ludunt risuque solut.*⁶⁵

PREVOD

*Auzonski seljaci, narod poslan iz Troje,
običava se igrati prostim stihovima i
smijehom.*

Osim vrlo čestog isticanja plemenitosti i veličanstvenosti rimske države, u svrhu propagande, u sljedećem dijelu Vergilije pjeva i o njenom bogatstvu, koje se sastoji od mjedi, zlata i srebra, aludirajući time da je željezno, dekadentno doba završilo, te da počinje sljedeće, bogato i ono koje se uzdiže:

⁶⁴ P. Vergilius Maro, *Georgica*, II, 151-154.

⁶⁵ P. Vergilius Maro, *Georgica*, II, 385-386.

TEKST NA LATINSKOM

*haec eadem argenti riuos aerisque metalla
ostendit uenis atque auro plurima fluxit.*⁶⁶

PREVOD

*Sama ta zemlja pruža obale srebra i žile
mjedenog metala i teče obilnim zlatom.*

U narednom dijelu Vergilije pjeva o ljepoti Rima. Govori o prvim kraljevima, Romulu i Remu, te starom kralju Saturnu, mudro koristeći božanstvo u dvije svrhe: da izazove rimsku bogobožnost, te da naglasi da je prije ratova i sukoba, u starom dobu rimske države, Saturn vladao uspostavljajući mir:

TEKST NA LATINSKOM

*hanc olim ueteres uitam coluere Sabini,
hanc Remus et frater; sic fortis Etruria creuit
scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
septemque una sibi muro circumdedit arces.
ante etiam sceptrum Dictaei regis et ante
impia quam caesis gens est epulata iuuencis,
aureus hanc uitam in terris Saturnus agebat;*⁶⁷

PREVOD

*Ovdje su nekoć živjeli stari Sabinjani,
Rem i njegov brat; uistinu, tako jaka
Etrurija postade i učinivši velike stvari,
Rim je postao najljepši grad, i sedam je
brežuljaka sebi ogradio jednim zidom. I
pak, dok još nije zavladao kralj Dikteji i
prije nego je bezbožni narod klao volove i
gostio se njima, zlatni Saturn je živio na
zemlji;*

Vergilije treću knjigu *Georgica* započinje opisom veličanstvenog hrama, te i ovdje, već na početku, slavi Augusta. U trećoj knjizi, otpjevanoj kroz realistične prikaze životinja i seoske idile u kojoj one žive, Vergilije svoje životinje izjednačava s ljudima, prirodajući im njihove crte i obratno. Vergilijeve životinje su ljudske prirode, te su i one dio cjelokupnog života koji prolazi kroz obnovu, čekajući da im se jaram ponovo stavi oko vrata, što će signalizirati ponovnu obnovu italskog tla. Ova knjiga je podijeljena na dva dijela, od kojih prvi govori o stoci i konjima, a zaključuje se opisom bijesa izazvanog kod životinja, što je posljedica želje za parenjem. Drugi dio je posvećen brizi o sitnoj stoci, a zaključuje se

⁶⁶ P. Vergilius Maro, *Georgica*, II, 165-166.

⁶⁷ P. Vergilius Maro, *Georgica*, II, 532-538.

prikazom pomora stoke u Noriku. Poeme na počecima ova dva dijela pozivaju grčke i rimske bogove da štiju Cezara i Mecenu.

U sljedećem dijelu Vergilije namjerava, ukoliko mu život dopusti, do svog rodnog kraja donijeti znakove počasti, muze, trijumfe, te izgraditi hram, u čijem će centru biti, naravno, Oktavijan. To bi značilo da Oktavijan ima izvanredno važnu funkciju u njegovom, ali i u životima drugih Rimljana, toliko da mu se, još živom, grade hramovi u počast:

TEKST NA LATINSKOM

*primus ego in patriam mecum, modo uita supersit,
Aonio rediens deducam uertice Musas;
primus Idumaeas referam tibi, Mantua, palmas,
et uiridi in campo templum de marmore ponam
propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius et tenera praetexit harundine ripas.
in medio mihi Caesar erit templumque tenebit:
illi victor ego et Tyrio conspectus in ostro
centum quadriugos agitabo ad flumina currus.⁶⁸*

PREVOD

*Ako život potraje, ja ću prvi vratiti palme
do tebe, Mantua, i vraćajući se, sa sobom
ću dovesti Muze sa aonskog vrha: prvi ću
tebi donijeti idumejske palme, Mantua, i
u zelenom polju ću postaviti hram od
mermera blizu vode, gdje ogromni
Mincije luta tromim savijanjima i pokriva
obale nježnom trskom. U sredini će mi
biti Cezar i držat će svoj hram; Tu, ja
pobjednik, obučen u tirijski grimiz,
tjerat ću sto kola s 4 konja do rijeke.*

U ovom dijelu, što je i najvažnija njegova uloga u antici, Vergilije govori da će pjevati o Cezaru, misleći na Oktavijana, te o njegovim bitkama i trijumfima, nadajući se da će u pothvatu uspjeti toliko da će se o Oktavijanoj slavi govoriti onoliko dugo koliko je prošlo od vremena Titana, koji su bili predolimpijski bogovi pa sve do Augustove vladavine, nanovo ga izjednačavajući s bogom:

⁶⁸ P. Vergilius Maro, *Georgica*, III, 10-18.

TEKST NA LATINSKOM

*mox tamen ardentis accingar dicere pugnas
Caesaris et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.*⁶⁹

PREVOD

*Ipak, uskoro se spremam govoriti
Cezarove žestoke bitke i Cezarovo ime i
slavu prenositi godinama, koliko je od
Titonovog početka Cezar daleko.*

Kako je centralna tema *Georgica* seoski život i obrada tla na selu, Vergilije, shodno tome, opisuje život afričkog govedara, misleći na stočara i seoskog čovjeka, što je sinonim za Rimljanina, budući da je Afrika rimska kolonija. Nadalje, isti Rimljanin o kojem je govorio, po potrebi može postati i vojnik, a u tome nema boljih od Rimljana, koji su neustrašivi, hrabri i snažni:

TEKST NA LATINSKOM

*... omnia secum
armentarius Afer agit, tectumque laremque
armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram;
non secus ac patriis acer Romanus in armis
iniusto sub fasce uiam cum carpit, et hosti
ante exspectatum positus stat in agmine castris.*⁷⁰

PREVOD

*Govedar afrički sa sobom nosi sve, kuću,
lare, oružje, psa iz Amikle i kretske tulac;
ništa drugačije nego Rimljanin, hrabar u
očinskom oružju kad krene na put pod
teškim bremenom, i zastane u četi,
postavivši tabore prije iščekivanja
neprijatelja.*

U posljednjoj, četvrtoj knjizi, kroz pčelinju državu – košnicu, Vergilije prikazuje važnost i snagu njihovog kralja, što je aluzija na Oktavijana. I ova knjiga je podijeljena na dva dijela. U prvom dijelu Vergilije pjeva o životu i navikama pčela, što bi trebalo biti model za ljudsko ponašanje. Iako su vrijedne, požrtvovane i odane svom kralju, pčelama nedostaje smisao za umjetnost i ljubav. Uprkos svom naporu, one umiru. Naposljetku, ponovo se rađaju, kroz epilij o Aristeju u drugom dijelu knjige. Osim toga, ovaj epilij sadržava i epizodu o Orfeju i Euridiki. Kako Aristej dobija priliku da oživi svoje pčele, tako je moguće i da taj dio aludira na Augustovu sposobnost i mogućnost da obnovi živote

⁶⁹ P. Vergilius Maro, *Georgica*, III, 46-48.

⁷⁰ P. Vergilius Maro, *Georgica*, III, 343-348.

svojih podanika, pored toga što im je već pružio drugačiji život od prethodnog. Ova knjiga završava usporedbom života pjesnika i princepsa.

Predstavljajući život pčela u košnici, čiji se život odvija oko njihove matice, Vergilije mudro i simbolično slika "kralja pčela". Kralj pčela je, zasigurno, sam August, a njegove "pčele" su, svakako, rimski građani. Dok je njihov kralj, August, zdrav, sve pčele su zadovoljne, sretne i ujedinjene. Njegove pčele ga podižu na svoja ramena i veličaju ga, a čak ni smrt im nije mrska dok je on tu. Ovo je jedna od najljepših i najslikovitijih aluzija u cijelom epu, pomoću koje Vergilije simbolično i istovremeno predstavlja Oktavijanovu ulogu u carstvu, a, s druge strane, odanost njegovih podanika, kojima je on i kralj i vodič i upravljač cijelog života:

TEKST NA LATINSKOM

*Rege incolumi mens omnibus una est;
amisso rupere fidem constructaque mella
diripuere ipsae et crates solvere favorum.
Ille operum custos, illum admirantur et omnes
circumstant fremitu denso stipantque frequentes
et saepe attollunt umeris et corpora bello
obiectant pulchramque petunt per vulnera mortem.⁷¹*

PREVOD

*Dok je kralj zdrav, sve pčele su jednog
uma; izgubivši njega, lome i povjerenje i
nagomilani med same razgrabe i razlome
snop saća. On je čuvar radova, njemu se
dive i sve ga okružuju i oko njega glasno
zuje i skupljene ga često podižu na
ramena i bacaju se u rane i traže
lijepu smrt.*

Na kraju svog didaktičkog epa, Vergilije nam pjeva o počecima svog pisanja, dok je on, zahvaljujući Augustu koji je u tom vremenu trijumfovao u ratu, bezbrižno pjevao svoje pastirske pjesme. Na koncu, Oktavijan je sve, ali, u konačnici ovog epa i sigurnost:

TEKST NA LATINSKOM

*Haec super arborum cultu pecorumque canebam
et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum
fulminat Euphraten bello victorque volentes
per populos dat iura viamque adfectat Olympo.*

PREVOD

*Iznad sam pjevao o obrađivanju njiva i
brizi o stoci i drveću, dok je veliki Cezar
kod visokog Eufrata udarao munjom i
kao pobjednik u ratu voljnom narodu*

⁷¹ P. Vergilius Maro, *Georgica*, IV, 212-218.

*Illo Vergilium me tempore dulcis alebat
Parthenope studiis florentem ignobilis oti,
carmina qui lusi pastorum audaxque iuventa,
Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi.*⁷²

*davao zakone i težio ka putu na
Olimp. U onom vremenu je mene,
Vergilija, slatka Partenopa hranila,
mene, koji sam cvjetao u neznatnim
nastojanjima dokolice, koji sam, smion,
pjevao mladalačke, pastirske pjesme,
Titire, ti kojisi se zavalio pod hladom
široke bukve.*

Međutim, iako je seoski život u okviru obrade tla, brige o lozi, životinjama i pčelama centralna tema, to ne znači da je pjesnik zaostao u bitnijim pitanjima. Njegova uloga proroka ne povezuje isključivo poeziju, djelo i politiku. U ovom slučaju, podjednako su važni poljoprivreda, vinogradarstvo, uzgoj stoke i pčelarstvo, ali i pjesma, budući da se o Rimljanima prvenstveno brine August, princeps, vladar, vojnik, zapovjednik, donositelj mira i napretka, onaj koji je Rimu donio zlatno doba. Za njim dolazi Vergilije, pontifex, njegov glas, pjesnik, restaurator, didaktičar, prorok i podanik koji ga nastoji obesmrtili. Princeps brine o narodu omogućavajući im da se vrate na selo i obradom i brigom o tlu ponovo obnove opustošeno italsko tlo.

Ipak, kao vojnik i državni autoritet, sam nije u mogućnosti mirno i umjetnički lijepo utjecati podjednako na sve podanike. U tom aspektu, Vergilije mu je neophodan kao pjesnik koji će didaktiku savršeno upakovati u ritmovani heksametar i slike seoskog života. Osim toga, Vergilije je pjesnik obdaren svećeničkim darom, što mu omogućuje da konstruiše didaktički glas, a osim što je njegovo stvaranje podređeno Augustovoj restauraciji i propagandi, on je i savjetnik vladaru, savršeno se uklapajući u oba konteksta, kao umjetnički restaurator, dok je August politički. Za razliku od Lukrecija, svoju svojevrsnu filozofiju utemeljuje i rimskoj povijesti i religiji, budući da svoju propagandu i didaktiku boji ideološki, govoreći o sebi i narodu kao pripadnicima Rimskog carstva, čak i kad ono nije direktno spomenuto, što ga čini pravim eklektikom. Osim uloge koju ima kao restaurator i didaktičar u antici, a što podrazumijeva pjesničko širenje propagande i obrazovanje čitaoca, Vergilije je općeprisutni protagonist svojih djela, čije se prisustvo iskazuje kroz prva lica glagola, pseudonime naizgled drugih likova i sveprisutno znanje o

⁷² P. Vergilius Maro, *Georgica*, IV, 559-566

svemu što pjeva. Na koncu, ovo je Vergiliju omogućilo da u svoje vrijeme uživa u tirenskom grimizu, na svom imanju, te da i on, svojevrsnim pretvaranjem Oktavijana u božanstvo, kao njegov didaktički glas bude obesmrćen kao jedan od najboljih, ako ne i najvažniji rimski pjesnik koji je služio kao pjesnički model stoljećima nakon svoje smrti.

3.3 AENEIS

Kako smo već rekli, *Aeneis* je prvi nacionalni, herojski ep na italskom tlu. Vergilije je piše između 29. i 19. godine p. n. e., s ciljem da proslavi rimsku herojsku prošlost, da bi Rimljanima, kao Homer Grcima, kreirao uzvišenu povijest, koju su obilježili neustrašivi junaci koje vodi Fatum i veliki trijumfi. Pošto je u *Georgicama* najavio da će opjevati djela Augusta Oktavijana, a, s druge strane, od njega se očekivalo da kreira nacionalni ep, Vergilije kreira *Aeneis* u kojoj je uspješno obavio oba zadatka. Ključni lik *Aeneis* jeste Eneja, mladić koji je iz Trojanskog rata otišao na italsko tlo, te je tamo, nakon mnogobrojnih muka, u pokrajini Lacio osnovao koloniju pod nazivom Lavinij, u čast svojoj supruzi. Kao osnivač nove kolonije, preko svog sina Jula, smatra se utemeljiteljem loze Julijevaca, koju Vergilije slavi ovim epom, a kojoj pripada Julije Cezar, pa i sam August Oktavijan. Iako *Aeneis* nije didaktički ep, već prvenstveno herojski, u ovom djelu ne možemo izdvojiti osobite didaktičke elemente. Možemo tumačiti veličanstvenu rimsku povijest, skoro jednaku grčkoj, ali možemo tumačiti i Eneju kao najvažnijeg junaka na rimskoj sceni poslije Romula. Osim toga, Eneju svojevrsno možemo tumačiti i kao samog Augusta Oktavijana. Za ovu tezu, ključni dio epa se nalazi u šestoj knjizi, kad Eneja i Sibila silaze u podzemlje, što je pandan Odisejevom silasku u podzemlje. Anhis im govori o budućim kraljevima Albe Longe (760-776), a zatim mu govori o slavi koju će rimski narod dostići, uz vodstvo Oktavijana Augusta:

TEKST NA LATINSKOM

*huc geminas nunc flecte acies, hanc aspice gentem
Romanosque tuos. hic Caesar et omnis Iuli
progenies magnum caeli ventura sub axem.
hic vir, hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augustus Caesar, divi genus, aurea condet
saecula qui rursus Latio regnata per arva
Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
proferet imperium; iacet extra sidera tellus,*

PREVOD

*Sad ovamo pogledaj dvostruke bojne
redove, pogledaj ovaj tvoj rimski narod.
Ovaj Cezar i sav rod Julijev će doći pod
veliki nebeski Pol. Ovaj čovjek o kojem ti
često slušaš, August Cezar, rod
božanskoga, je onaj koji će zlatna
stoljeća utvrditi preko lacijskih oranica,
kojima je nekoć upravljao Saturn, a
carstvo će utvrditi iznad Garamanta i*

*extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas
axem umero torquet stellis ardentibus aptum.*⁷³

*Inda; zemlju će raširiti izvan zvijezda, a
sunce i godine izvan puteva, viseće
nebo će preokrenuti gorućim zvijezdama,
tamo gdje ga nebonosac Atlas drži
na leđima.*

Zatim, kroz Anhisovo proročanstvo i obraćanje Eneji, možemo uvidjeti da se Vergilije na ovaj način obraća Augustu, objedinivši duh cijelog rimskog naroda, uzdajući se u Augusta kao u poštenog i hrabrog vladara:

TEKST NA LATINSKOM

*tu regere imperio populos, Romane, memento
(hae tibi erunt artes), pacique imponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos.*⁷⁴

PREVOD

*ti, Rimljane, sjeti se da vlašću upravljaš
narodom (ovo su tvoja umijeća), i
uspostavljaš običaj mira,
pošteti pokorne i ukroti ohole.*

Dakle, u *Aeneis* na jedan metaforičan način možemo uvidjeti elemente koji Vergilija i ovdje karakterišu kao restauratora Augustove propagande, oživljavajući ga kroz Enejin lik, te pridodajući mu indirektno osobine, svojstva i namjere njegovih prethodnika iz Julijevske loze. Uz to, kroz Anhisov lik Vergilije duši Oktavijana Augusta proriče veliku slavu, kakvu osim njega zaslužuju i Romul, rimski kraljevi, velike vojskovođe, te Augustov nećak Marko Klaudije Marcel, kojeg je Oktavijan mnogo cijenio i volio.

⁷³ P. Vergilius Maro, *Aeneis*, VI, 788-807.

⁷⁴ P. Vergilius Maro, *Aeneis*, VI, 851-853.

4. DANTE ALIGHIERI, *BOŽANSTVENA KOMEDIJA* I VERGILIJEVA ULOGA U RENESANSI

Početak renesanse se ruše okviri skolastike, a Crkva kao najveći srednjovjekovni feudalac gubi svoju moć. Renesansa potječe od francuske riječi - renaissance, te označava intelektualni i umjetnički procvat započet u 14. stoljeću u Italiji, koji je vrhunac doživio u 16. stoljeću, a imao je veliki utjecaj na evropski kontinent. To je, također, period velikih otkrića - Magelan putuje svijetom, a Kolumbo otkriva "Novi svijet". Osim toga, stvorena je nova filozofska slika svijeta, zastupa se esteticizam unutar čovjeka, mastaje kult univerzalnog genija, a što se tiče burnih društveno-političkih okolnosti, bitno je spomenuti da kapitalizam zamjenjuje feudalizam. Kad je riječ o književnosti, bitno je spomenuti Dantea Alighierija i Giovannija Boccaccia koji su označili početak renesanse u Italiji pišući na narodnom jeziku. U literaturi je ustaljeno mišljenje koje Dantea dovodi u vezu sa prethodnom epohom, srednjim vijekom, istaknuvši srednjovjekovnu ideologiju. Ovakvo mišljenje je ustaljeno, ali neophodno je istaknuti i činjenicu da njegova djela, a osobito *Božanstvena komedija*, nose u sebi iscrpnu inovatorsku snagu. Ovu činjenicu o *Komediji* nam objašnjava i Feroni:

U njoj se italijanski jezik ogleda na različitim stilskim nivoima i stvara izuzetno bogat književni prostor, kao ni u jednoj od novih evropskih književnosti. S druge strane, i pre nego što su se pokazali znaci krize, koja je potresala Italiju i Evropu u 15. veku, Danteova poezija otkriva svoju bolnu svest o raščlanjenoj i surovoj stvarnosti, kojoj ona suprotstavlja strasnu potrebu za istinom i pravdom. To je poezija apsolutne istorijske gustine, koja ume da prenese smisao konkretne i složene stvarnosti: vrednosti na kojima se zasniva potiču iz srednjovekovnog sveta, ali nikada ne postaju sredstvo za zamagljivanje stvarnosti, već za naglašavanje svih njenih suprotnosti.⁷⁵

Zbog ovoga *Komediju* ne treba predstaviti kao sintezu akumulisane prošlosti i radije ćemo je shvatati kao začetak inovativnog, umjetničkog, ali i jezičkog svijeta.

Božanstvena komedija, primarno *Komedija* je epski spjev koji je Dante napisao između 1304. i 1321., a pridev *Božanstvena prvi je upotrebio Bokačo u svojoj Danteovoj*

⁷⁵ Feroni, Đulio (2005), *Istorija italijanske književnosti*, Filozofski fakultet Nikšić, Podgorica, str. 91.

*biografiji, ali je postao deo naslova dela tek u šesnaestom veku.*⁷⁶ Ovo je, ujedno, Danteovo najpoznatije djelo, koje je uvriježeno kao posljednje veličanstveno djelo srednjovjekovne književnosti, te kao prvo veliko djelo koje invocira renesansu pisanjem na nacionalnom jeziku. Što se tiče strukture, važno je reći da je djelo sastavljeno iz tri dijela: *Pakao*, *Čistilište* i *Raj*, od kojih svaki dio ima 33 pjevanja, uz jedno uvodno pjevanje, dajući, na koncu, savršeni broj sto. Dante u prvom licu govori o svom putovanju kroz zagrobni život, započeto u vrijeme Uskrsa 1300. godine, dok je Dante, po biblijskom shvatanju, bio *na polovici našeg životnog puta*⁷⁷, u 35. godini.

Kroz pakao i čistilište ga vodi Vergilije, antički rimski pjesnik kojem se divio i kojeg je smatrao uzorom. Kroz raj ga vodi Beatrice, vizija savršene žene, u koju je bio zaljubljen od devete godine života, kako govori u djelu *Jedan život*. Osim toga, Beatrice ga vodi kroz raj budući da Vergilije, kao nekršteni antički čovjek, kojem je kršćanstvo bilo nepoznato, ne može ući u raj. Pakao alegorično predstavlja sliku ovozemaljskih grijeha i ljudske pokvarenosti. Kroz putovanje paklom, sam Dante je simbol grešnog čovjeka, a Vergilije predstavlja glas razuma i znanje. Pakao je predstavljen u obliku lijevka, unutar kojeg je koncentrisano devet krugova, rangiranih od najlakših do najtežih grijeha. Ambis pakla se nalazi u Kokcitu, u kojem se nalazi sam Lucifer, prvi veliki grešnik, koji u trima ustima žvaće tri najveća izdajnika, Judu, Kasija i Bruta. U čistilištu, prikazanom kao planina na južnoj hemisferi, se nalaze duše koje se čiste od sedam vrsta grijeha, čekaju pročišćenje, te bivaju premještene u raj. U raj u Dante, pročišćen od grijeha, oprašta s Vergilijem i Djevicu Mariju moli da ga sačuva od zemaljskih grijeha. U raj u nalaze sveci, pravednici, učenjaci, milosnici i dobre duše.

Prije nego pređemo na sljedeći dio u kojem ćemo analizirati Vergilijevu ulogu mentora, učitelja i vodiča u prva dva dijela *Božanstvene komedije*, pokušat ćemo detaljno objasniti sve ono što je Vergilije predstavljao između antike i renesanse, pa zatim i u samoj renesansi. Vergilije je pored Ovidija i Horacija najveći pjesnik zlatnog doba. O njemu se učilo u rimskim školama, a na forumu je deklamovan sve do 6. st. n. e. Njegovi stihovi se nisu samo pamtili i prepisivali, nego su se zapisivali i na zidine Pompeja i Herkulaneuma, a i ilustracije kreirane po *Aeneis* su se crtale i urezivale. On je Rimljanin ravan Homeru u pisanju, a u kršćanskom pogledu, on je prorok, koji četvrtom *Eclogom* predviđa rođenje

⁷⁶ Ibid., str. 108.

⁷⁷ Aligijeri, Dante, (1963), *Pakao*, Reč i misao, Beograd, str. 3.

Isusa Krista, pjevajući o *virgo*⁷⁸ i *nova progenies*.⁷⁹ Prorokom su ga nazivali i u antici, kao što je to učinio i Seneka Mlađi, nazivajući ga *maximus vates*⁸⁰, najvećim prorokom, ali u pjesničkom smislu. Koristeći Vergilija kao modela, pisali su se mnogi prijepisi, prevodi, mnogo su se čitala njegova djela, a pastoralni roman je nastao prema njegovom modelu pastirske pjesme. Zatim, utjecao je i na pisanje epa u nešto modernijoj Evropi, tokom renesanse. O njegovom utjecaju nam govori i Flašar:

*Već za života Vergilijeva slava bila je velika. Posle smrti njegovo je delo prihvatila škola, antička i poantička, latinska i potonja evropska na narodnim jezicima. Gramatičari i retori neumorno su ga izučavali, a pesnici, krupniji i sitniji, ugledali su se na njega.*⁸¹

Osim toga, na njegova djela su pisani mnogobrojni komentari, a potonji autori, čak i na našim prostorima su pisali rekreacije i reprodukcije njegovih djela, ponajviše *Aeneis*.

Nakon što smo ukratko predstavili Vergilijev utjecaj u književnosti općenito, u narednom dijelu ćemo, prije individualne analize *Pakla* i *Čistilišta*, govoriti o njegovim ulogama u Danteovom pisanju. U Danteovom pisanju Vergilije je prvobitno autor *Aeneis*, klasični rimski pisac i savršeni predstavnik plemenitih rimskih vrлина. Zatim, on je pripadnik pakla, ne zbog grijeha, nego zbog nepoznavanja kršćanstva. Nalazi se u Limbu, krugu u kojem ne trpi nikakve patnje, a Bog mu omogućava da se kreće paklom i čistilištem kao hodočasnik i Danteov vodič. Pa ipak, Vergilije je već bio u paklu, kad ga je tamo poslala vračara Erihta, stoga, dobro ga poznaje te je idealan vodič Danteu. On je, također, veza između zlatnog doba rimske književnosti i renesanse, te je renesansi uzor. On je i personifikacija ljudskog intelekta i mudrosti koji majeutičkom konverzacijom s Danteom odgovara na sva Danteova pitanja i nedoumice. Vergilije je i Danteov štit, oslonac koji ga ohrabruje da nastavi putovanje kroz podzemni svijet. On je i prorok koji predviđa slijed događaja u podzemnom svijetu. Tamo je već bio i vidio je cijeli pakao, ali čak i ono što nije vidio, može mudro predvidjeti. Sa Danteom ima mnoge odnose, među kojima su najvažniji sljedeći: učitelj i učenik, vođa i pratilac, stabilnost i uznemirenost, znanje i neznanje.

⁷⁸ Djevica, u kršćanskom pogledu aluzija na Djevicu Mariju.

⁷⁹ Nova loza.

⁸⁰ Seneca Minor, *De brevitate vitae*, IX, 2., dostupno na Perseusu:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0016%3Abook%3D10%3Achapter%3D9%3Asection%3D2>, sajt posjećen: 25. 4. 2020.

⁸¹ Budimir, Milan, Flašar, Miron (1978), op. cit., str. 287.

Važno je spomenuti da on u Danteovoj *Komediji* nije samo sjena i sporedni lik. On je fizički općeprisutan, on je i narator koji fenomene i pojave objašnjava uzročno-posljedičnom vezom. Sve navedene uloge možemo skrojiti u jednu riječ: mentor. U savremenom dobu, mentor je vodič ka izradi radova unutar akademskih krugova ili je osoba koja se brine o završetku nekog kursa, obuke ili nauka. Riječ mentor potiče iz antičke Grčke, a prvi put je spomenuta u *Odiseji*:

TEKST NA GRČKOM

ἦ τοι ὃ γ' ὡς εἰπὼν κατ' ἄρ' ἔξετο, τοῖσι δ' ἀνέστη
Μέντωρ, ὃς ῥ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος ἦεν ἑταῖρος,
καὶ οἱ ἰὼν ἐν νηυσὶν ἐπέτρεπεν οἴκον ἅπαντα,
πεῖθεσθαί τε γέροντι καὶ ἔμπεδα πάντα φυλάσσειν·
ὁ σφιν ἐὺ φρονέων ἀγορήσατο καὶ μετέειπεν.⁸²

PREVOD

Rekavši to, Telemah sjednu, a među
njima usta Mentor, drug lukavog
Odiseja; kad krenu na put, povjeri mu
kuću, starog oca da sluša i da stalno
sve u kući čuva.

Mentor je bio stanovnik Itake i Odisejev prijatelj. Odisej mu je na odlasku s Itake u Trojanski rat povjerio brigu o sinu Telemahu i brigu o Itaci. Dakle, mentor je bio mudar i razborit u obavljanju svojih dužnosti, a Telemah ga je poštovao i slušao. Boginja Atena je preuzimala lik mentora kad je pomagala Telemahu u potrazi za ocem, ali i kad je savjetovala samog Odiseja.

Na koncu, Vergilije je simbol klasične, ali i univerzalne mudrosti, talenta i veličanstvenih djela. Kad govorimo o Vergiliju kao mentoru, to podrazumijeva sve njegove funkcije u *Paklu* i *Čistilištu*, o čemu ćemo detaljnije govoriti u narednim poglavljima. Stoga, Dantea možemo shvatiti ne samo kao njegovog učenika, pratioca, uznemirenog čovjeka koji se našao na nepoznatom putu spoznaje podzemnog života, nego i kao nasljednika svog učitelja, koji je svojom veličanstvenom *Komedijom*, pisanjem, umijećem i značajem nadmašio mentora.

⁸² Homer, *Ὀδύσσειαι*, II, 224-228, (*The Odyssey with a and English Translation by A. T. Murray, PH. D. in two volumes, Cambridge, MA., Harvard University press; London, William Heinemann, Ltd. 1919*), dostupno na Diogenu:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Greek/data/tlg0012/tlg002/tlg0012.tlg002.perseus-grc2.xml, sajt posjećen: 25. 1. 2020.

4. 1. PAKAO I ČISTILIŠTE

Na početku djela, na Veliki petak 1300. godine, tridesetpetogodišnji Dante se nalazi izgubljen u mračnoj šumi, okružen trima zvjerima: lavom, leopardom i vučicom, simbolima za požudu, oholost i lakomost. Prema *Jeronimu*⁸³, Danteove godine označavaju polovinu životnog puta, a njegovo putovanje kroz pakao alegorično predstavlja kršćansku dušu koja posmatra iskonske grijeha koji su hijerarhijski poredani. U mraku kojim je bio okružen, pojavljuje se svijetla sjena koja će ga voditi kroz podzemni svijet i čistilište: Vergilije, njegov uzor, model klasične rimske književnosti i sinonim za *ljudski razum*, koji *čovjeka vodi prvom nivou saznanja*.⁸⁴ Na Danteovo pitanje ko je sjena koja mu dolazi u susret, Vergilije se predstavlja, navodeći da je mantovanski čovjek iz Augustovog doba:

Sub Julio, al' kasno, rodiše me;
Rim me za dobrog Augusta znade,
kad bogova je lažnih bilo vrijeme.
Bio sam pjesnik; stih moj slavu dade
Eneji, što iz trojskog dođe grada,
*Ilion gordi pošto spaljen pade?*⁸⁵

Na to mu Dante ushićeno odgovara da ga poznaje, da je njegov poklonik, te ga moli da ga vodi i da ne poklekne iskušenjima:

Ta ti li si Vergilij; ono vrelo,
gdje rječitosti ključa rijeka prava?
odvratih prignuv zastideno čelo,
Ti, što si svjetlost pjesnika i glava,
nagradi ljubav, koju za te gojih,
i koja tvoj mi spjev u ruke dava!

⁸³ Kršćanski latinski pisac, teolog, književnik, koji je preveo Bibliju na latinski jezik. Živio je otprilike od 347. do 420. n. e.

⁸⁴ Feroni, Đulio (2005), op. cit., str. 110.

⁸⁵ Aligijeri, Dante (1963), op. cit., str. 5.

*Ja poklonik sam remek-djela tvojih,
i lijepi stil, što na me pažnju svrnu,
samo iz djela tvogega usvojih.
Mudrače slavni, ne daj mi podleći;
sve žile mi i bila pred njim trnu!*⁸⁶

Nakon toga, njihovo putovanje počinje, a već na samom početku Dante Vergilija, *mantovansku blagu dušu*⁸⁷, naziva svojim učiteljem, vođom i gospodarom, a zatim, Vergilije afirmiše svoju ulogu vodiča:

*Sad hajd, jer sad nas isto htjenje vodi:
ti učitelj si, vođ i moj gospodar!*⁸⁸
*"Ja idem prvi, ti se za mnom kreći."*⁸⁹

Nadalje, njihovo putovanje se odvija ustaljenim tokom: Vergilije kao vođa predvodi, a Vergilije kao učenik prati. Vergilije uz svoju mudrost i prethodno iskustvo u paklu već unaprijed zna šta ih očekuje i na koji način bi mogao zaštititi Dantea. Njihovi razgovori se odvijaju kroz ton koji varira od mjesta na kojem se nalaze i opasnosti u kojoj se nalaze: nekad je ozbiljan, nekad je očinski mio. Osim toga, njihovi razgovori se odvijaju kroz specifičan, uzročno-posljedični način, svojstven Sokratovoj majeutici, koja se realizuje kroz pitanje i odgovor:

*A ja, kom glava bijaše smetena,
rekoh: "Moj meštre, što čujem otale?
Tko je ta čeljad bolom utučena?"
A on će: "Na taj bijedni način žale
žalosne duše svih, što svoje dane
proživješe bez pogrde i hvale."⁹⁰*

⁸⁶ Idem., str. 5-6.

⁸⁷ Idem., str. 11.

⁸⁸ Idem., str. 13.

⁸⁹ Idem., str. 20.

Njihov put se odvija, kako smo rekli, kroz majeutičke razgovore, upute, savjete i poduke. To traje tokom cijelog puta kroz podzemlje, a Vergilije se nameće kao ravnopravan lik i u ovom i u sljedećem dijelu *Komedije*. Dakle, on je fizički sveprisutan Danteov pratilac na putovanju spoznaje, a prvenstveno mu je vodič, *kroz srednjovjekovnu sliku shvaćen kao sinonim za mudrost*.⁹¹ Nadalje, osim što je u *Komediji* autor *Eneide*, klasični rimski pisac i sinonim mudrosti, on je i nekršćanin, koji obitava u Limbu, rođen prije pojave kršćanstva. To je i razlog zbog kojeg mu može biti vođa, pratilac i učitelj u paklu i čistilištu, ali ne i u raj. Ulogu vodiča u raj preuzima Beatrice, njegova sveta žena i žena koju je volio:

*A k potonjima htjedneš li se dići
dostojnija će duša doći rada,
s njom ću te pustit, kad mi bude ići,
jer onaj car, što tamo gore vlada,
zato, što njegove nisam znao vjere,
ne pušta sa mnom do svojega grada.*⁹²

Da bi bio mentor, Vergilije je na putu s Danteom morao obavljati više funkcija. Morao je biti savjetnik, učitelj, vodič i pratilac, a sve to je iziskivalo sveobuhvatno znanje i životnu mudrost. Dio njegovog znanja potječe iz klasične naobrazbe i njegovog poetskog znanja koje je uobličio u svoja djela, zatim iz političko-društvenog konteksta svog vremena, te iz prethodnog putovanja u pakao, što je opisao i u *Eneidi*. Svakako, njegovo poznavanje kršćanstva je neupitno, ali neki fenomeni, kao što su religija i opće poimanje dobra i zla univerzalno vrijede kroz epohe, tako da je Vergilije sposoban da Dantea podučio o vrsti grijeha i grešnika, te da ga *prima eventum*⁹³ upozori na ono što slijedi. Osim toga, Vergilije je Dantea podučio još nečemu: da upozna samog sebe, ali i hrabrosti i strpljivosti, nudeći sebe kao neiscrpn izvor mudrosti i znanja:

Tad pjesnik reče, počekavši malo:

⁹⁰ Idem., str. 16.

⁹¹ Petry, Janine (2001), op. cit., str. 1., dostupno na Ebsco bazi: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=9&sid=5b24cdf6-581f-45f3-8c74-e477d4062fc4%40pdc-v-sessmgr01&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d>, sajt posjećen: 7. 2. 2020.

⁹² Aligijeri, Dante (1963), op. cit., str. 7.

⁹³ Prije događaja.

*"Dok šutim, nemoj da se vrijeme trati,
već pitaj jošte, ako ti je stalo."⁹⁴*

Pored toga, Danteov vodič i mentor mu je istovremeno i blaga očinska figura kod koje traži utočište:

*Dobri me vođa odmah k sebi diže,
ko mati, kad je zbuni šum od sanki...
Noseći mene na grudima gore
ne kao druga, već ko svoga sina.⁹⁵*

Nakon što je prošao put kroz pakao, popevši se uz Luciferove noge, Dante i Vergilije na Uskršnju subotu stižu do čistilišta. Čistilište se nalazi na jedinom tlu na južnoj hemisferi, i za razliku od pakla, putovanje ovog puta traje uzlazno, jer su krugovi čistilišta koncentrisani uzlaznim putem do raja. Čistilište ima sedam dijelova, analogijski kreiranih na osnovu sedam grijeha, koji mogu biti oprosteni. Budući da je Vergilije i dalje Danteov vodič, i ostale funkcije ostaju iste, tako da ih nije neophodno zasebno analizirati. Također, i ustaljeni epiteti ostaju isti, a mijenja se samo ambijent njihovog puta. Da zaključimo, Vergilije i u čistilištu ima iste uloge i funkcije. Dakle, još uvijek je učitelj, vođa i mudrac:

*Ja za svog vođu vjernoga prionuh;
a kako bih i pošo bez drugara?
Tko da mi uz brijeg pruži ruku sklonu?⁹⁶
Moj vođa reče: "Ovdje mora svako
na uzdi oči držati što jače,
jer se pogriješit može vrlo lako."⁹⁷*

⁹⁴ Aligijeri Dante (1963), op. cit., str. 76.

⁹⁵ Idem., str. 139.

⁹⁶ Alighieri, Dante (1955), *Čistilište*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 17.

⁹⁷ Idem., str. 153.

Na koncu, došavši do kraja čistilišta, Vergilije i Dante, učitelj i učenik, vodič i pratilac se opraštaju, a ulogu vodiča kroz raj preuzima Beatrice:

*Sad vremenu i vječnu vatru, sine,
vidje i sad u strane stiže, kuda
moj vid se sam već ne može da vine.
Mudro i vješto ja te vođah svuda,
sad nek te tvoja volja vodi smjelo;
strm te i uzak put ne čeka tuda.
tu sjedni ili između njih kroči.
Ne čekaj više moju riječ il' svjete;
slobodnu imaš volju, pravu, zdravu,
i ne slušat je bilo bi od štete;
stog krunom ti i mitrom vjenčam glavu.⁹⁸*

Ovakvih dijaloga i Danteovih opisa Vergilija je mnogo u prva dva dijela *Komedije*, a oni potpuno objašnjavaju i opisuju sve Vergilijeve funkcije: autor *Eneide*, nekršteni Rimljanin koji je prošao kroz pakao, simbol mudrosti, vodič koji zna put, te učitelj koji se brine o njemu i svakim trenutkom puta mu daje pouke i savjete, vodeći računa o tome da Dante iz pakla izađe kao čovjek i učenik podučen grijesima podzemnog svijeta, njihovom hijerarhijskom rangiranju, te, nakon putovanja kroz čistilište, uz znanje o tome da nisu svi grijesi smrtni. Osim toga, brine se i o tome da Dante iz pakla izađe kao hrabriji čovjek, svjestan svoje grešne prirode. Na koncu, bitno je izdvojiti i ustaljene epitete kojima Dante naziva Vergilija, a u svrhu njegovih funkcija u paklu: dika svakog znanja i vještine, dobri vođa, mili vođa, vjerni vođa, meštar, sunce, mudrac, pjesnik, gospodar, Vergilije. Kad pogledamo prvobitnu definiciju riječi mentor, misleći na Odisejevog Mentora, te pridruživši toj savremenu, akademsku definiciju mentora, u konačnici dobijamo blagonaklonog, ali strogog učitelja, mudraca koji majeutičkom konverzacijom pronalazi rješenja, poznavaoaca svoje struke, i vodiča ka spoznaji ili novom otkriću, što je Vergilije, zasigurno, Danteu. Osvrnuvši se na prethodno poglavlje i znanje o Vergilijevom utjecaju,

⁹⁸ Idem., str. 166.

možemo zaključiti da nije slučajno što je Dante izabrao najvećeg pjesnika, proroka, bijelog maga, književnika koji je utjecao na formiranje kasnijih književnih vrsta i hvalitelja Rimljana kao svog mentora. Da bi prošao kroz ova dva putovanja i okončao proces otkrića i spoznaje nedokučive ljudima osim u metafizičkom smislu, bila mu je neophodna figura koje posjeduje neophodna znanja, hrabrost, mudrost, ali i koja je, na jedan način, fascinantna i jedinstvena, a bolji model za takvu figuru se ne može pronaći nigdje negoli u antici, i to rimskoj, čiji je potomak i sam Dante.

ZAKLJUČAK

Zlatno doba rimske književnosti je, osim društveno-političkih promjena, prouzrokovalo i promjene u umjetnosti i književnosti. Pjesnici ovog perioda se smatraju uzorima i modelima i dan danas, a njihova književna djela klasicima rimske, pa i svjetske književnosti. Najznačajniji među njima, Vergilije, napisao je tri djela u kojima je proslavio rimsku prošlost, rod Julijevaca, pa i sam mir i obnovu koju je prvi rimski car, August Oktavijan, donio rimskom narodu. Analizirajući fragmente iz njegovih djela, te prateći njihovu analizu kroz četiri poglavlja ovog rada, možemo afirmirati hipotezu postavljenu u uvodu rada, te reći da je Vergilije u antici bio didaktičar i restaurator, te mentor u renesansi. Ako govorimo o diskusiji s drugim radovima koji obrađuju istu ili sličnu tematiku, primijetili smo da je ovaj rad jedan od rijetkih dostupnih radova koji obrađuju Vergilijeve uloge i funkcije objedinjene u jedan rad, tako da možemo govoriti i o pragmatičnosti ovog rada.

U književnosti koja nam je sada svima dostupna nedostaje herojstva, uzvišenosti i plemenitosti, kako nam je govorio i Italo Calvino već 1979. A kad govorimo o takvim modelima, najprije se možemo prisjetiti stare antike, grčkih i rimskih djela, koja su, ujedinivši mitologiju, historiju, folklor, politiku, ideologiju i književno stvaranje uspjela stvoriti klasike koje rado iščitavamo i danas. A ako poželimo saznati na koji način je najveći rimski pisac slavio prvog rimskog cara i na koji način je vodio umjetničku restauraciju, slaveći rimsko herojstvo i prošlost, te na koji je način utjecao na potonje autore, uvijek možemo prelistati Vergilijeve pastirske i ratarske pjesme, te nacionalni ep *Aeneis*.

LITERATURA

Korpus:

Aligijeri, Dante, (1963), *Pakao*, Reč i misao, Beograd.

Alighieri, Dante (1955), *Čistilište*, Matica hrvatska, Zagreb.

Vergilije, *Bucolica*: Vergil, J. B. Greenough, Boston, Ginn & Co., 1900, dostupno na Diogenu:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0690/phi001/phi0690.phi001.perseus-lat2.xml, sajt posjećen: 12. 2. 2020.

P. Vergilius Maro, *Georgica*: Vergil, J. B. Greenough, Boston, Ginn & Co., 1900, dostupno na Diogenu:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0690/phi002/phi0690.phi002.perseus-lat2.xml, sajt posjećen: 13. 2. 2020.

P. Vergilius Maro, *Aeneis*: Virgil, J. B. Greenough, Boston, Ginn and Co., 1881, dostupno na Diogenu:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0690/phi003/phi0690.phi003.perseus-lat2.xml, sajt posjećen: 10. 2. 2020.

Literatura:

Budimir, Milan, Flašar, Miron (1978), *Pregled rimske književnosti*, Univerzitet u Beogradu, Naučna knjiga, Beograd.

Conte, Gian Biagio (2012), *Letteratura latina: 1*, Mondadori, Milano.

Divković, Mirko, (1980), *Latinsko - hrvatski rječnik*, Zagreb

Feroni, Đulio (2005), *Istorija italijanske književnosti*, Filozofski fakultet Nikšić, Podgorica.

Internet izvori:

Cicero, *Phillipicae*, dostupno na Perseusu:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text.jsp?doc=Perseus:text:1999.02.0011:text=Phil.>,
sajt posjećen: 7. 4. 2020.

Collomia, Charles (2015), *Meet Vergil*, Dig into History, Vol 17, Issue 7, dostupno na Ebsco bazi:

<http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=4&sid=d22917f1-5790-49a4-aa66-2d06a08ec5de%40sessionmgr101&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=109020785&db=f5h>, sajt posjećen: 4. 3. 2020.

Hesiod, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*: Hesiod, Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd., 1914, dostupno na Diogenu:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Greek/data/tlg0020/tlg002/tlg002.tlg002.perseus-grc2.xml, sajt posjećen: 6. 2. 2020.

Hollingsworth, Anthony (2017), *A Golden Age*, Vol 19, Issue 9, Dig into history, str. 1., dostupno na Ebsco bazi:

<http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=9&sid=d22917f1-5790-49a4-aa66-2d06a08ec5de%40sessionmgr101&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=125826934&db=f5h>, sajt posjećen: 6. 3. 2020.

Homer, *Ὀδύσσεια*: Homer, Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd., 1919, dostupno na Diogenu:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Greek/data/tlg0012/tlg002/tlg0012.tlg002.perseus-grc2.xml, sajt posjećen: 25. 1. 2020.

Means, Richard (2017), *Virgil*, MasterFILE Premier, dostupno na Ebsco bazi:

<http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=13&sid=d22917f1-5790-49a4-aa66-2d06a08ec5de%40sessionmgr101&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d>,

sajt posjećen: 2. 2. 2020.

Petry, Janine (2001), *Vergil*, Christian History, Vol 20, Issue 2, dostupno na Ebsco bazi: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=16&sid=d22917f1-5790-49a4-aa66-2d06a08ec5de%40sessionmgr101&bdata=JnNpdGU9ZWWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=4474409&db=asn>, sajt posjećen: 7. 2. 2020.

Quintus Horatius Flaccus, *Carmina: Horace*, Paul Shorey and Gordon J. Laing, Chicago, Benj. H. Sanborn & Co., 1919, dostupno na Diogenu:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0893/phi001/phi0893.phi001.perseus-lat2.xml, sajt posjećen: 25. 4. 2020.

Seneca Minor, *De brevitae vitae*, dostupno na Perseusu:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0016%3Abook%3D10%3Achapter%3D9%3Asection%3D2>, sajt posjećen: 25. 4. 2020.

Sophocles, *Ἀντιγόνη: Francis Storr*, London; New York, William Heinemann Ltd.; The Macmillan Company, 1912, dostupno na Diogenu:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.003&user=acad&host=local&filePath=texts/Perseus_Greek/data/tlg0011/tlg002/tlg0011.tlg002.perseus-grc2.xml, sajt posjećen: 10. 2. 2020.

Tronski, Iosif, Moisevič (1946), *Povijest antičke književnosti*, Lenjingrad, prevod: Kravar, Miroslav (1951), Matica hrvatska Zagreb, dostupno na:

<http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/lib/exe/fetch.php/tronski.pdf>, sajt posjećen: 30.

4. 2020.

Wiik, Matti (2011), *Some Reflections on the Poetic I in Vergil's Georgics*, University of Bergen, str. 125., dostupno na Ebso bazi:

<http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=19&sid=d22917f1-5790-49a4-aa66-2d06a08ec5de%40sessionmgr101>, sajt posjećen: 6. 3. 2020.

SADRŽAJ

Sažetak.....	2
Uvod.....	3
1. August Oktavijan i zlatno doba rimske književnosti	5
2. Vergilije i njegovo stvaralaštvo	8
3. Vergilije kao didaktičar i restaurator u antici.....	11
3. 1. <i>Bucolica/Eclogae</i>	13
3. 2. <i>Georgica</i>	23
3. 3. <i>Aeneis</i>	37
4. Dante Alighieri, <i>Božanstvena komedija</i> i Vergilijeva uloga u renesansi	39
4. 1. <i>Pakao i Čistilište</i>	43
Zaključak.....	49
Literatura.....	50